

JULIA SANKOWSKA

SZYK PRZYMIOTNIKÓW WE WSPÓŁCZESNEJ POLSZCZYŹNIE *

Zagadnienie szyku przymiotników było poruszane już od czasów Kopczyńskiego. Zestawienia poglądów na ten temat dokonał H. Gaertner w pracy *O szyku przymiotników*¹ oraz S. Jodłowski w artykule *Zasady polskiego szyku wyrazów*². Podam więc tu tylko kilka syntetycznych uwag.

Szykiem przymiotników w języku staropolskim zajmowali się E. Berneker³, J. Rozwadowski⁴ i H. Gaertner. Stwierdzili oni, iż przed rzeczownikiem stoją przymiotniki oznaczające rozmiar, intensywność, ocenę, czas, stosunek uczuciowy podmiotu do określanego pojęcia; po rzeczowniku stoją przymiotniki oznaczające umiejscowienie lub pochodzenie przestrzenne, przynależność społeczną lub wyznaniową, podmiot, którego własnością lub skutkiem jest określone rzeczownikiem wyobrażenie oraz tytuły ludzi. Szyk przymiotnika w *Pamiętnikach Paska* omawiała H. Rybicka⁵.

Inni zajmowali się szykiem przymiotników w języku sobie współczesnym. O. Kopczyński⁶ uznawał zupełną swobodę z wyjątkiem zwrotów konwencjonalnych. H. Suchecki⁷ i T. Sieroński⁸ zalecali szyk porzeczownikowy. S. Gruszczyński⁹ był zwolennikiem swobody, ale nie całkowitej dowolności.

Począwszy od A. Krasnowolskiego¹⁰ przyjmuje się zasadę,

---

* Praca wykonana na seminarium prof. dra T. Brajerskiego.

¹ Warszawa-Poznań-Lublin 1924.

² *Dziesięciolecie Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie 1946—1956*, Kraków 1957, s. 309—329.

³ *Die Wortfolge in den slavischen Sprachen*, Berlin 1900, s. 135—143.

⁴ *Kilka uwag o szyku przymiotników w polszczyźnie*, „*Język Polski*” t. II, s. 175—180.

⁵ „*Poradnik Językowy*”, 1958, s. 165—174 i 246—255.

⁶ *Gramatyka języka polskiego*, Warszawa 1817, s. 185.

⁷ *Zwięzła gramatyka polska*, Praga 1859, s. 91.

⁸ *Gramatyka polska. Składnia*, Warszawa 1859, s. 55.

⁹ *Nauka o zdaniu*, Poznań 1861, s. 77 i 78.

¹⁰ A. Krasnowolski, *Systematyczna składnia*, Warszawa 1909, s. 208; K. Nitsch, *Kilka uwag o szyku przymiotników w języku polskim*, „*Poradnik Językowy*”, t. I, s. 81—83; tenże, *Szyk wyrazów w języku polskim*, „*Poradnik Językowy*”, t. II, s. 109 i 110 oraz 124—126; J. Łoś, *Swoboda czy*

że przymiotniki oznaczające cechę przypadkową: barwę, kształt, rozmiar, wartość, przynależność stoją przed rzeczownikiem, a oznaczające cechę stałą, wyróżniającą przedmiot spośród innych przedmiotów i stanowiącą osobny ich gatunek, stoją po rzeczowniku. Z. Klemensiewicz mówi, iż typ: przymiotnik + rzeczownik odpowiada uczuciowo-syntetycznemu spojrzeniu obserwatora na przedmiot charakteryzowany, a typ: rzeczownik + przymiotnik spojrzeniu refleksyjno-analitycznemu¹¹.

Jeśli przymiotnik nie ma znaczenia przydawki, lecz łącznie z rzeczownikiem tworzy jednolity wyraz złożony, tzw. zestawienie, zwykle kładzie się go przed rzeczownikiem, ale w pewnych zestawieniach przymiotnik zwyczajowo występuje na drugim miejscu¹².

W razie połączenia kilku przydawek przymiotnych — według Krasnowolskiego — przymiotniki współrzędne mają szyk dowolny, z różnorzędnych ten stoi bliżej rzeczownika, który z nim stanowi jedno pojęcie. K. Nitsch zaleca w takim wypadku stawianie rzeczownika między przymiotnikami. T. Brajerski¹³ — jak można wnioskować z przykładów podanych z okazji omawiania terminologii naukowej — stosuje w grupach z kilku przymiotnikami tę samą zasadę, jaką się ogólnie przyjmuje dla grup z jednym przymiotnikiem, tzn. przymiotniki oznaczające cechy przypadkowe stawia przed, gatunkujące po rzeczowniku.

Taka jest ogólna zasada. Często jednak mówi się o „odstępstwach”, które budzą specjalne zainteresowanie. Czy są to istotnie odchylenia od przyjętych reguł? Na ogół zmienność szyku motywują językoznawcy względami rytmicznymi, eufonicz-

swawola, „Język Polski”, t. II, s. 55—58; J. Rozwadowski, *Kilka uwag o szyku przymiotników w polszczyźnie*, „Język Polski”, t. II, s. 175—180; W. Doroszewski, *Rozmowy o języku*, ser. I, s. 39—46; tenże, *Dyskusyjne uwagi o szyku przymiotników*, „Język Polski”, t. XXVII, s. 154; tenże, *Jeszcze o „zamkniętych rekolekcjach”*, „Język Polski”, t. XXVII, s. 177; S. Szober, *Zarys językoznawstwa ogólnego*, Warszawa-Lublin, t. I, s. 195; tenże, *Słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa 1958, s. 623; Z. Klemensiewicz, *Skupienia czyli syntaktyczne grupy wyrazowe*, Kraków 1948, s. 58 i 59; tenże, *Problematyka psychologicznej interpretacji zdania*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, z. XII (1953), s. 67—84; J. Odłowski, op. cit., H. Kurkowska, S. Skorupka, *Stylistyka polska*, Warszawa 1959, s. 213 i 214.

¹¹ *Skupienia*, s. 59 i 60.

¹² Szober, op. cit.

¹³ *Wyjaśnienia na zarzuty K. Michejdy*, „Język Polski”, t. XXXIX, z. 3, s. 225.

nymi oraz uczuciowo-psychicznymi. T. Brajerski zwrócił uwagę na dwa szczegóły: na odstępstwa pozorne i dwufunkcyjność przydawek. Ten sam przymiotnik może raz oznaczać cechę przypadkową, kiedy indziej cechę stałą i w związku z tym zmienia się jego położenie w stosunku do rzeczownika.

Przedstawiona wyżej literatura przedmiotu wykazuje, że zagadnienie szyku przymiotnika nie zostało rozwiązane. Dość, zdawałoby się, szczegółowe wskazówki Szobera czy Klemensiewicza nie ujmują całego materiału. Omówiono tylko szyk typu: *dobry ojciec, uczciwy człowiek* oraz typ: *zdanie złożone, Bolesław Chrobry*. Między jednym a drugim rodzajem przymiotników są jednak ogniwa pośrednie, które nie mieszczą się w granicach żadnej z tych dwu grup. Należy zatem na nowo przeprowadzić badania na konkretnym materiale, bez odrzucania „niepasujących” przymiotników. To jeden punkt do przebadania. Drugi — to wypadki, gdy rzeczownik jest określany wieloma przydawkami przymiotnymi, które mogą występować w bardzo różnych kombinacjach. Trzecim niejasnym zagadnieniem są zestawienia; usus językowy przeczy bowiem twierdzeniu Szobera, jakoby człon przymiotnikowy miał stać zwykle na pierwszym miejscu. Te trzy główne sprawy omówię przede wszystkim w oparciu o podstawowe znaczenie przymiotników. Tzw. odstępstwa będą tylko sygnalizować, gdyż ich szczegółowa analiza wykracza poza ramy niniejszej pracy. Głównym jej celem jest wykrycie panujących tendencji współczesnego języka polskiego na odcinku szyku przymiotnika w dwu i więcej-wyrazowych grupach syntaktycznych, bezspójnikowych. Badania nie dotyczą terminów ściśle naukowych.

Zgodnie z propozycją T. Brajerskiego¹⁴ miałam zamiar wykorzystać w pracy konteksty dorabiane do teoretycznie ustalonych grup syntaktycznych. Doświadczenia wykazały jednak, że otrzymany w ten sposób materiał ma mniejszą wartość dowodową niż wybrany z gotowych źródeł. Jest bowiem tworem sztucznym, z góry zamierzonym, wyrazem poczucia językowego jednego tylko człowieka; stąd też wnioski mówiłyby, jakie struktury są możliwe, a nie — jakie są istotnie. Sięgnęłam zatem do gotowych tekstów współczesnych. Pojęciem „współczes-

¹⁴ Op. cit., s. 327.

ność" objęłam mniej więcej okres ostatnich trzydziestu lat. Teksty źródłowe wyjęte są z literatury powieściowej, częściowo naukowej oraz z artykułów i drobnych notatek zamieszczonych w czasopiśmie. Zebrany materiał był bardzo obfity, w pracy podaję najczęściej tylko wybór.

RZECZOWNIKI OKREŚLANE JEDNĄ PRZYDAWKĄ PRZYMIOTNĄ

Wśród współczesnych przymiotników polskich — jeśli się przyjmie kryterium semantyczne — można wydzielić trzy wielkie grupy: 1. przymiotniki oznaczające jakość, 2. przymiotniki oznaczające stosunki, 3. przymiotniki oznaczające gatunek.

Terminem „jakość” obejmują wszystkie ilościowe i jakościowe właściwości przedmiotu, a więc: barwę, kształt, rozmiar, ciężar, smak, temperaturę, zapach, dźwięk, ocenę, cechę górującą, skłonność do czegoś, posiadanie czegoś, materiał. Przymiotniki te nie oznaczają istotnej cechy określonego pojęcia, mają jedynie zdolność uzupełniania go, wzbogacania dodatkowymi cechami, chwytania drobnych różnic i szczegółów. Uwydatniają one cechy, mogące podlegać zmianie i różniące dany przedmiot od innych tejże klasy. Ten rodzaj przymiotników wartościuje i wzbogaca treść wyobrażeniową określanych wyrazów, a ich brak nie utrudnia rozumienia ich podstawy rzeczownikowej. Dzielą się na przymiotniki wprost jakościowe, np.: *suchy*, *świeży* oraz jakościowe pośrednio, np.: *śnieżna (biel ducha)*, *brodaty (człowiek)*, *czteropiętrowa (kamienica)*, *skórzany (pas)*, *nieuleczalna (choroba)*. Przymiotniki jakościowe pod względem formy mogą być wyrazami pierwotnymi, np.: *gruby*, *zły*, lub pochodnymi, które znowu rozbija się na proste, np.: *liściasty*, *chorobliwy* — i złożone, np.: *szarooki*, *dwuletni*.

Do drugiej grupy zaliczam przymiotniki oznaczające czas lub miejsce (np.: *wczorajszy list*, *przydrożna sadzawka*), przynależność (np. *sołtysowa kompania*) i pochodzenie (np. *poeta lubelski*). Przymiotniki te nie oznaczają żadnej cechy określonego przedmiotu; ich treść tkwi poza określanym rzeczownikiem. Przydawka taka mówi tylko, w jakim stosunku pozostaje określany rzeczownik do rzeczownika, od którego został utworzony przymiotnik. Jeśli nawet dostarcza wyobraźni jakich nowych treści, to te jednak nie odnoszą się ściśle do określanego

rzeczownika lecz do czegoś, co jest poza nim, np. *przydrożna sadzawka*. Przez dodanie przymiotnika *przydrożna* samo pojęcie sadzawki nie zostało wzbogacone żadnym szczegółem. Odbiorca wie tylko, że obok sadzawki jest droga; ta droga staje w jego wyobraźni ale poza pojęciem sadzawki. Przymiotniki tej grupy otrzymują niekiedy słaby odcień jakości przez skojarzenie przedmiotu z cechami właściwymi dla danego czasu, miejsca lub właściciela; istotą jednak pozostaje wyrażanie stosunków.

Przymiotniki oznaczające gatunek są równoznaczne z tym samym terminem Klemensiewicza, Szobera i innych. Przydawki te opisują, definiują, nazywają cechy stanowiące podstawę klasyfikacji.

Dokonany podział ma uzasadnienie w szyku wyrazów. Zwyczaj językowy każe stawiać przymiotniki jakościowe przed rzeczownikiem, gatunkujące po nim. Przymiotniki wyrażające stosunki nie mają dokładnie ustalonego miejsca, szczególnie w grupach więcejwyrazowych. Może się zdarzyć, że ten sam przymiotnik jeden raz stoi przed, kiedy indziej po rzeczowniku, co nie jest wyłomem w podanej regule, lecz zjawiskiem wielofunkcyjności przymiotnika, np.: *ranny list* = list otrzymany rano — przymiotnik wyrażający stosunek, *świeży, ranny wiatr* = wiatr świeży, taki, jaki bywa rano — przymiotnik wyrażający stosunek z odcieniem jakości, *lekarz przyjmuje w godzinach rannych* — przymiotnik gatunkujący.

Zarysowaną wyżej zasadę omówię dokładniej w toku pracy, posługując się w ogólnych zarysach podziałem przydawek dokonany przez A. Mirowicza¹⁵. Mirowicz zajmował się przydawką w ogóle, nie interesując się jej układem w grupie. Dokonany jednak przez niego podział jest równocześnie bardzo przydatny na węższym odcinku, tj. w odniesieniu do szyku przymiotnika. Racja ta zadecydowała o przyjęciu jego klasyfikacji, chociaż w kilku wypadkach wprowadziłam pewne modyfikacje, dotyczące zakresu a nawet samej nazwy poszczególnych grup przymiotników^{15a}.

¹⁵ O grupach syntaktycznych z przydawką, Toruń 1949.

^{15a} Wykaz używanych w artykule skrótów znajduje się na str. 82—84.

Przymiotniki jakościowe

1. Do grupy przymiotników wprost jakościowych zaliczam wszystkie przymiotniki, które w jakiegokolwiek mierze nadają się do stopniowania¹⁶. Właśnie dlatego, że podlegają stopniowaniu, wskazują najwyraźniej względność określanej cechy i jej zmienność. Możliwość stopniowania wskazuje także na subiektywny charakter oznaczanej właściwości. Do tej grupy wejść nadto przymiotniki pochodne typu: *młodziutki*, *białawy* oraz takie jak: *goły*, *łysy*, które wyrażają wprost jakość, chociaż się nie stopniują. Niżej podaję część zebranego materiału, który mówi o pozycji tego przymiotnika w stosunku do rzeczownika: *okrutny dentysta* Ol 224, *nowy czytelnik* ib., *czarna chorągiew* ib. 225, *niebieska serweta* ib. 228, *uprzejma gościnność* ib. *czarne noce* Brand Mn 5, *biała sukienka* ib., *dobry los* ib., *ostrzy dzwonek* ib. 6, *strome dachy* ib., *mokre płachty* ib. 7, *najprawdziwsza zasada* ib. 8, *chudy student* ib. 12, *szczęśliwa nadzieja* Pięt 131, *bliska przyszłość* ib., *silny ból* ib., *ciężkie dudnienie* Gór 7, *łagodny wyrzut* ib. 8, *niedbały gest* ib. 9, *szeroka spódniczka* ib. 11, *głębokie wzruszenie* Par TP, *najdawniejszy zabytek* ib., *piękne czasy* Par Al 109, *najtrzeźwiejsi badacze* ib. 110, *nowe symbole* Kl 1, *tragiczna moc* ib., *smutne położenie* ib. 3, *najbliższy towarzysz* ib. 5, *szczerą sympatią* ib. 9, *późniejsze wydanie* Bor 53, *luźniejszy związek* ib. 55, *najistotniejszy rys* ib., *wybitni pisarze* ib., *nudny akademizm* ib. 56, *nieciekawe pretensje* ib. 57 itp.

Zdarzają się nieliczne wyjątki, gdy przymiotnik omawianej grupy jest postponowany. Dzieje się tak wówczas, kiedy przymiotnik jest użyty w specjalnych warunkach:

a) jeśli jest przeciwstawiany lub zestawiany z innym przymiotnikiem lub gdy oznacza cechę ważną dla autora, tj. jeśli na tym przymiotniku spoczywa akcent logiczny, np.: *rozdzielić rysy ważne od rysów mało ważnych* Bor. 55, *raczej hasła wielkie wyraża niż wielką osobistość* Kl. 1, *lubimy prawdę ścisłą, szukamy stwierdzeń i obrazów przekazujących najwierniej miazgę realności* Brand Mn 8, *Wczoraj porwano królową Blablacji, Wiolinę. Wzrost drobny, twarz miła,*

¹⁶ Według Mirowicza przydawka jakościowa. Op. cit., s. 84—88.

oczy jasne, włosy blond, cera mleczna Żuk 59; ostatni przykład naśladuje stały już szyk urzędowych rysopisów;

b) jeśli grupa z przymiotnikiem stanowi utarty zwrot, np.: *ale dla wszystkich badaczy zjawiska jest rzeczą jasną, że to byłoby ujęcie zbyt wąskie* Bor. 54, *Rzecz ciekawa, że Mickiewicza bardziej zdaje się zajmować Kl. 7*; ostatni przykład wiąże się z grupą d);

c) jeśli zdanie jest stylizowane na wypowiedź w „wysokim tonie”¹⁷: *milczeli wszyscy milczeniem wielkim* Mak Sz 53;

d) jeśli przymiotnik pełni funkcję opowiednika, np.: *zjawisko dziwne, ale z tych samych przyczyn można było wśród romantyków widzieć i tanich demagogów* Bor. 57;

e) wiele innych należy zaliczyć na konto indywidualności autora lub stylistycznej odmiany języka, np.: *„Świat osobny”, który na tle wspomnień tworzyli sobie wygnańcy wśród obcych, przez długie często godziny szachami i gawędą tłumiąc myśli smutne, nie ograniczał się do gronadki skupionej przez los przychylniejszy w Moskwie* Kl. 5. Można tu także zaliczyć przykłady cytowane pod b), które w języku potocznym mają szyk odwrotny jako charakterystyczne dla języka pisanego.

2. Przymiotniki podobieństwa oznaczają podobieństwo, porównanie lub całkowitą równość z rzeczownikiem tkwiącym w przymiotniku¹⁸, np.: *przepaścista kieszeń* = kieszeń głęboka jak przepaść — porównanie, *jeleni skok* (w odniesieniu do człowieka) = podobny do skoku jelenia — podobieństwo lub porównanie, *tułaczy król* = król tułacz — równość. Przymiotniki te pod względem formy są najczęściej pochodnymi od rzeczowników, rzadziej od czasowników, np. *przysadzista lokomotywa*. Tych ostatnich jest w tej pracy bardzo mało i tylko w skupieniach większych niż dwuwyrazowe.

Przymiotniki podobieństwa są preponowane: *piekielny hałas* Żuk 35, *pomidorowy nos* ib. 57, *krucze włosy* ib. 146, *pierzaste obłoki* ib. 163, *lniana czupryna* Brand Mn 34, *świńskie oczy*

¹⁷ Prawdopodobnie stylizowane na wypowiedź biblijną.

¹⁸ Według Mirowicza jest to przydawka nosiciela cechy (por. op. cit., s. 73), według Heinza przymiotnik wyrażający ustosunkowanie proste na zasadzie równości (*Funkcja egzocentryczna rzeczownika*, Wrocław 1957, s. 91 i 92).

(u człowieka) *ib.* 56, *kamienny sen* Gór 88, *drewniany głos* *ib.* 113, *śnieżna biel ducha* Kord 81, *aptekarzka dokładność* Past 20, *kasztanowate włosy* Pięt 110, *błyskawiczny wywiad* KL 1 III 61, 1, *krzaczaste brwi* Morc 28 itp.

Jeden raz spotkałam inny układ grupy: *cera mleczna* Żuk 59, gdzie przymiotnik jest postponowany, ponieważ oznacza cechę w tym kontekście bardzo ważną.

3. Przymiotniki własności „oznaczają to, co należy do kogoś [lub czegoś] wskazując jednocześnie na czynny charakter związku składniowego, jaki zachodzi między wyrazem określanym a określającym, np.: *szarooka dziewczyna* = dziewczyna mająca szare oczy, lub *skrzydlaty robaczek* = robaczek mający skrzydła”¹⁹. Szlifersztejnowa definiując ten rodzaj przymiotników odnosi je tylko do subiekty żywego. Tu jednak ujmuję je w znaczeniu szerszym, w odniesieniu do każdego podmiotu, idąc w tym za przykładem Mirowicza²⁰. Przymiotniki te dzielą się na złożone i proste. Bez względu na to, do której grupy należą, stoją zawsze przed rzeczownikiem.

a) W przymiotnikach złożonych pierwszy człon wyrazu może wywodzić się z przymiotnika, liczebnika lub przyimka (przyimek „bez” lub przeczenie „nie” mówi o nieposiadaniu), drugi — z rzeczownika: *czarooki pianista* Ol 232, *ciemnowłosa malarka* *ib.* 57, *siedmioletni syn* Brand Mn 50, *dwudziestoletni poeta* Bor 26, *kilkutygodniowy synek* Pięt 263, *dobroduszni mieszczanie* Żuk 149, *bezbронny chłopiec* Brand Mn 54, *bezwładne ręce* *ib.* 34, *bezkسیężycowa noc* Past 151, *bezwodna pustynia* Kord 71, *bezludna droga* Morc 24 itp.

b) Przymiotniki proste, zastępujące narzędnik towarzysza „zwracają w zasadzie uwagę na to, co specjalnie wyróżnia się z ogólnego wyobrażenia określanego desygnatu, co samo rzuca się niejako w oczy, co najlepiej charakteryzuje desygnat od tej strony, od jakiej pragniemy do niego podejść”²¹. Nie wszystkie przymiotniki zastępujące narzędnik towarzysza zostawiam w tej-

¹⁹ S. Szlifersztejnowa, *Przymiotniki dzierżawcze w języku polskim*, Wrocław 1960, s. 114. Autorka nazywa je przymiotnikami dzierżawczymi czynnymi.

²⁰ Por. op. cit., s. 76—79.

²¹ Szlifersztejnowa, op. cit., s. 127.

że klasie, gdyż wiele z nich, o wybitnym znaczeniu jakościowym, włączam do przymiotników wprost jakościowych. Są to przymiotniki typu: *pokorny*, *nudny*, *mocny*. Szyk omawianej grupy obrazują następujące przykłady: *pejsaty chłopiec* Brand Mn 33, *kudłaty łeb* Żuk 166, *brzuchaty krawiec* ib. 38, *piegowaty dryblas* Mak Sz 161, *puskularne ramiona* Past 58, *piegowata twarz* Gór 9, *ranne zwierzątko* ib. 116, *wyboista ulica* Kord. 82, *drabiniasty wóz* Pięt 81, *sękata laga* Par Al 130, *ślótlnista woda* Morc 16, *barczysta sylwetka* ib. 222. Tylko jeden raz spotkałam inny układ: *Tymczasem pionierzy zwykli budować chaty z bierwion, pełne szpar, przez które w nocy widać niebo gwiaździste* Par TP. Przez zastosowanie odmiennego szyku — zaczerpniętego prawdopodobnie z tekstów biblijnych, gdyż mowa o Psalterzu Floriańskim — opis staje się bardziej nastrojowy, a uwaga odbiorcy zatrzymuje się na przydawce.

4. Przymiotniki materii oznaczając tworzywo, z którego są zrobione jakieś rzeczy, pośrednio mówią o jakości. *Wiklinowy płot* stanowi bowiem obok odpowiedzi na pytanie: z czego? również odpowiedź na pytanie: jaki? ²². Materiał nadaje określanemu rzeczownikowi cechę, którą on sam się odznacza, np.: glina — kruchością, kamień — trwałością, drzewo — miękkością itp. Przymiotniki te, jak wszystkie jakościowe, w stosunku do rzeczownika są preponowane, np.: *drewniany stółek* Brand MKr 30, *kamienna framuga* ib. 32, *blaszane bańki* Brand Mn 12, *betonowy dziedziniec* ib. 11, *słomkowy kapelusz* ib. 14, *gipsowa figura* ib. 33, *lakowa pieczęć* Żuk 147, *woskowe świece* ib. 150, *drewniana barierka* Gór 113, *żelazna skrzynia* ib. 138, *żelazne drzwi* Past 165, *śnieżny pył* Pięt 101, *wiklinowy płot* ib. 231 itp.

5. Przymiotniki miary są wyrazami złożonymi, zawierającymi w pierwszej części liczebnik, w drugiej nazwę jednostki miary ²³. Przydawka ta jest niekiedy równocześnie przymiotnikiem własności, np. *stumetrowy maszt*. Tego rodzaju przydawka jest w moim materiale przykładowym nieliczna: *dziewięciometrowa tama* Morc 42, *siedmiokilometrowa odległość* Pięt 213, *kilkukilometrowa droga* ib. 240, *kilkutygodniowy synek* ib. 263,

²² Por. Z. Rysiewicz, *O pewnych zmianach iunkcji form przypadkowych*, „Prace Filologiczne”, XVII (1937) 129.

²³ Mirowicz, op. cit., s. 70.

siedmioletni syn Brand Mn 50, *pięciopokojowe mieszkanie* ib. 110, *wieloletnie stosunki* Ol 432, *kilkugodzinna wędrówka* Kord 71.

6. Przymiotniki oznaczające możliwość lub niemożliwość dokonania pewnej czynności, która by objęła przedmiot nazwany w podstawie²⁴, stawia się również przed rzeczownikiem np.: *niewidzialne skrytki* Brand Mn 166, *nierozłączna trójka* Żuk 154, *nieodwołalny wynik* Żychl 109, *nieobeszły krąg* Morc 121, *nieuleczalna choroba* Gór 140, *nieosiągalne marzenia* ib. 10, *nieopjęta złośliwość* Mak Sz 95, *nieobliczalny stan duszy* Par Al 109, *nieskazitelny porządek* ib. 124, *niepowtarzalny świat* Kord 168. Wyjątek stanowi *cierń nieusuwalny*, gdzie przymiotnik stoi po rzeczowniku. O pozycji przydawki decyduje w tym wypadku jej ważność, co łatwo zauważyć w kontekście: *Czyżby Klementyna — myślał doktor — była tym... tym cierniem nieusuwalnym?* Zaw 18.

7. Do jakościowych należą także przymiotniki, które oznaczają przyczynę, skutek lub cel pojęcia nazwanego rzeczownikiem, np.: *wątrobiane plamy* = plamy wywołane chorobą wątroby, *śmiertelna choroba* = choroba, której skutkiem jest śmierć, *ostrzegawcze strajki* = strajki, których celem jest ostrzeżenie. Przymiotników tych spotkałam bardzo mało i to tylko w większych grupach syntaktycznych.

Przymiotniki oznaczające stosunki

1. Przymiotniki oznaczające czas lub miejsce²⁵. a) Przez przymiotniki czasu rozumiem te wszystkie określenia, które odpowiadają na pytanie okolicznika czasu: kiedy? odkąd? jak dawno? jak długo? dopóki? Przymiotniki te stoją najczęściej przed rzeczownikiem, np.: *pośmiertne hołdy* Ol 225, *codzienne kontakty* ib. 230, *czerwcowy upał* ib. 231, *nocne kroki* Brand Mn 6, *poranna gimnastyka* ib. 12, *święteczne kieliszki* ib. 49, *poranne słońce* Żuk 165, *wieczorny wiatr* ib. 167, *całodzienna praca* Gór 87, *całodzienna podróż* Past 32, *dotychczasowa załoga*

²⁴ Tamże, s. 80.

²⁵ U Mirowicza stanowiły one część przydawek przesuniętych. Terminem tym objął przydawki, których pierwotna zależność okolicznika od czasownika przekształciła się w zależność przydawki od rzeczownika, np. *nocna praca*, *odświętny ubiór*. Por. op. cit., s. 59—60 i 66.

Morc 71, *styczeniowy wieczór* Pięt 100, *zimowa noc* ib. 132. Bardzo rzadko przydawka tej grupy stoi po rzeczowniku: *godziny wieczorne* Pięt 226, *godzina przedporanna* Skw TP. Dlaczego w tych wypadkach przymiotniki przeszły na pozycję porzecznikową? Przymiotniki oznaczające pory dnia i nocy mogą stać zarówno przed jak i po rzeczowniku. Postponowane są tylko wówczas, gdy są określeniem rzeczowników *pora*, *godzina*, *czas*, *chwila*, gdyż wtedy pełnią funkcję przydawki gatunkującej.

b) Przez przymiotnik miejsca rozumiem te określenia, które odpowiadają na pytanie okolicznika miejsca: gdzie? skąd? dokąd? któredy? jak daleko? Przymiotniki te w przeważającej ilości stawia się przed rzeczownikiem, np.: *wileńskie tkaniny* Ol 228, *pobliskie konserwatorium* ib. 225, *otwocka szosa* Brand Mn 10, *przydrożna chałupa* ib. 17, *naróżny dom* Brand MKr 32, *wileńskie tomiki* Kl 1, *pobliski las* Żuk 42, *podstacyjne osiedle* Past 22, *przydrożne drzewa* Morc 225, *oświęcimska zbrodnia* Rud 284, *przybrzeżna topola* Pięt 112, *stuttgartarcki dworzec* Skw TP.

Często przymiotniki tej grupy utworzone od nazw własnych są stawiane po rzeczowniku, np.: *środowisko moskiewskie* Kl 7, *czasopiśmiennictwo rosyjskie* ib., *gospodarka kubańska* SztL 3 XI 60, 2, *rewolucja kubańska* ib., *ulica warszawska* Brand Mn 3, *trakt jarosławski* Pięt 242. Powyższe przymiotniki pełnią funkcję przydawek gatunkujących i to wpłynęło na umieszczenie ich w pozycji porzecznikowej. Zdarza się również, że po rzeczowniku stoją przymiotniki utworzone od nazw pospolitych: *radio uliczne* Brand Mn 7, *trup uliczny*. *Nie przestraszę was pierwszym trupem ulicznym* ib. 33, *ulewa pozaokienna* (wszystko usypia wspomnienia: *ulewa pozaokienna*, *syk opon samochodowych i mruczenie motoru*) Morc 26, *kępa nadrzeczna* (opuścili się z górki w kępę nadrzeczną) Pięt 203. Te ostatnie są przymiotnikami zastosowanymi *ad hoc* na miejscu wyrażen przyimkowych i chyba dlatego zachowały szyk im właściwy.

2. Przymiotnik przynależnościowy oznacza właściwie w ścisłym znaczeniu (np. *sołtysowe pole*), przynależność do jakiejś organizacji czy instytucji (np. *klasztorny ogród*), przynależność do zwierząt (np. *słowicze gniazdo*), wreszcie przynależność organiczną czy naturalną (np. *furmańskie plecy*, *Janowa*

córka)²⁶. Układ grup z przymiotnikiem przynależności jest chwiejny. Częściej na pierwszym miejscu stawia się wyraz określający, np.: *przyjacielski obowiązek* Ol 230, *katowskie rękawiczki* Żuk 165, *chłopski wóz* ib. 169, *generalska czapka* Brand Mn 30, *dworskie krowy* ib. 33, *rodzinna papierośnica* ib. 50, *uniwersytecki dziedziniec* ib. 61, *polski Gdańsk* ib. 65, *Mieszkowi chrześcijanie* Par TP, *ikarowe (!) skrzydła* Par Al 115, *żonin trud* Kluz TP, *Eliotowska własność* Łap TP, *Michałowe serce* Szczep TP, *pszczyńskie lasy* Morc 223, *Szerudowa głowa* ib. 224, *balzakowskie (!) pióro* Rud 137, *strusie pióra* Gór 142 *furmańskie plecy* Past 31, *hrabskie bazanty* Pięt 9, *rodziny ogród* ib. 114, *wsiowe sprawy* ib. 228 itp.

Przymiotnik ten rzadziej stoi po rzeczowniku: *łeb koński* Żuk 39, *buława marszałkowska* ib. 58, *humor Sternowski* Bor 31, *zale przyjacielskie* ib. 28, *twarz ludzka* Brand Mn 8, *trupy końskie* ib. 39, *skóra wojskowa* ib. 61, *kariera profesorska* Ol 226, *szczęście ojcowskie* ib. 224, *święto nauczycielskie* SztL 19 XI 60, 1, *przysiółek przejazdowski* Pięt 114 i 115, *bulla papieska* Par TP. Niektóre z cytowanych przykładów można zaklasyfikować równocześnie do innych grup: 1) do przydawek pochodzenia: *zale przyjacielskie*, *bulla papieska*; 2) do przydawek gatunkujących: *buława marszałkowska*, *twarz ludzka*, *kariera profesorska*, *święto nauczycielskie*. W ten sposób znacznie zmniejszy się ilość nieprawidłowości. W wielu wypadkach postępowanie z przymiotnikami przynależnościowymi można wyjaśnić analogią do przymiotników gatunkujących, których budowa słowotwórcza jest taka sama. Daje się zauważyć fakt, że w pozycji porzeczownikowej stoją tylko te przymiotniki przynależnościowe, które nie posiadają nic z jakości.

3. Przymiotniki oznaczające pochodzenie czasowe, przestrzenne lub pochodzenie od osoby mogą być równocześnie przydawkami czasu, miejsca lub przynależności i przysądzenie im odpowiedniego stosunku ma pewność względną. Klasyfikując ten rodzaj przymiotników, kierowałam się własnym „wycuciem” — być może, w niektórych wypadkach mylnym. Przymiotniki te częściej stoją po rzeczowniku, np.: *przyjaciele*

²⁶ Por. Szlifarsztejnowa, op. cit., s. 21 in.

wileńscy Kl. 4, *artystka polska* ib., *pisarze moskiewscy* ib. 7, *literaci rosyjscy* ib., *recenzenci warszawscy* Bor 4, *filomaci wileńscy* ib. 27, *młodzież miejska* ib. 33, *mieszczanie krakowscy* Par TP, *baby wiejskie* Brand Mn 40, *odgłos uliczny* ib. 179, *ludzie wsiowi* Pięt 235, *pochodzenie chłopskie* Ziel TP, *lotnik włoski* Rud 275, *lekarze lubelscy* KL 2 II 61, 3, *górale tatrzańscy* KL 14 I 61, 2, *trener kalifornijski* Błaut Więż 236 itp.

Nieco rzadziej spotyka się przydawkę pochodzenia przed rzeczownikiem, np.: *wiejscy chłopcy* Brand Mn 37, *zachodni ludzie* Par TP, *wschodni pobratymcy* ib., *boskie pochodzenie* Par A1 109, *egipscy harciarze* ib. 136, *zagraniczny frak* Ol 229, *angielska malarka* ib. 47, *wsiowa dziewczyna* Kord 72, *trojańscy mądrale* Lich Więż 61, *przymiarkowscy ludzie* Pięt 128, *holenderskie dzieci* Gór 10. Nie znalazłam pewnej motywacji dla takiego szyku; może gra tu rolę akcent zdaniowy?

Przymiotniki gatunkujące

1. Przymiotnik podzielonej całości wyraża pośrednio gatunek, gdyż dana część, dlatego że jest fragmentem jakiejś całości, otrzymuje pewne, jej tylko właściwe cechy, np. *wieża kościelna* jest inna niż *wieża zamkowa*²⁷. Przymiotnik podzielonej całości, pełniący funkcję członu odróżniającego, bywa stawiany po rzeczowniku, np.: *brama cmentarna* Brand MKr 33, *mur więzienny* ib. 37, *wały forteczne* ib. 59, *wieża studzienna* Zaw 76, *wieża kościelna* Pięt 56, *brama kościelna* ib. 203. Wyjątek stanowi wyrażenie *ogrodowy mur (ginąc od salwy pod ogrodowym murem)* Brand Mn 61, w którym rzeczownik stoi na drugim, mocniej akcentowanym miejscu. Mogło tu bowiem chodzić o specjalne zaakcentowanie muru jako miejsca masowych straceń lub też o ujęcie przymiotnika w kategorii przynależności (mur przynależny do ogrodu).

2. Przymiotnik identyfikujący utożsamia znaczenie podstawy, pozwala zorientować się, jakie właściwe znaczenie ona posiada. Podstawą jest wyraz tylko częściowo samodzielny pod względem znaczeniowym, np.: *rys (historyczny)*, *charakter (religijny)*. Przymiotnik ten może również wyrażać jakiś

²⁷ Por. Mirowicz, op. cit., s. 68.

utarty podział na gatunki, np.: *lampa naftowa*, *lampa elektryczna*, *lampa karbidowa*²⁸. Przymiotnik ten może wreszcie oznaczać przeznaczenie do czegoś, np. *narzędzia rolnicze*. Przydawki identyfikujące stawia się po rzeczowniku, np.: *działacze oświatowi* SztL 19 XI 60, 1, *ustrój socjalistyczny* ib., *potrzeby materialne* ib., *warsztat pedagogiczny* ib., *studia malarskie* Ol 226, *wychowanie muzyczne* ib., *poglądy artystyczne* ib., *postawa psychiczna* Kl 1, *przemiany polityczne* ib. 2, *praca orientalistyczna* ib. 5, *kultura literacka* ib. 8, *kategoria estetyczna* ib. 54, *zjawisko psychologiczne* ib., *tło obyczajowe* ib. 57, *rozprawa literacka* Par Al 110, *terminy naukowe* ib. 111, *właściwości psychiczne* ib., *rys patologiczny* ib. 127, *męty społeczne* Gór 173, *strój koronacyjny* ib. 138, *nóż kuchenny* Brand Mn 21, *flota powietrzna* ib. 31, *dyżury przeciwpożarowe* ib. 236, *punkt wyjściowy* Goł 7, *żurawie studzienne* Żuk 60, *studnia szybowa* Morc 12, *przewód elektryczny* ib. 13, *maski gazowe* ib. 20, *lampa naftowa* Past 13.

W kilku wypadkach spotkałam szyk przedręczownikowy: *Kiedy Karol grał sam na koncercie w warszawskiej Filharmonii fortepianowe partie swej „Czwartej Symfonii”* Ol 230, *Ale nieraz zasada indywidualizmu schodziła na literacką gloryfikację egotyzmu, niezdrowych ambicji* Bor 57, *Siedział zgarbiony nad stołem jak dowódca nad sztabową mapą i długo ważył w palcach kartę wyjętą z talii* Brand Mn 66. Z podanych przykładów można wnosić, że szyk przedręczownikowy w omawianej grupie stosuje się wówczas, gdy rzeczownik jest określany przydawką dopełniaczową lub gdy tego wymaga eufonia.

3. Przymiotnik treści mówi, z czego się składa, co zawiera określany desygnat. Przymiotnik ten jest w moim materiale przykładowym bardzo nieliczny. Stawia się go po rzeczowniku: *pokład torfowy* SztL 15 XI 60, 3, *paczka żywnościowa* Brand Mn 60 *rodziny góralskie* Kl 14 I 61, 2, *kapela górnicza* Morc 59, *rodzina żydowska* Pięt 139.

Materiał egzemplifikacyjny, podany wyżej dla zilustrowania szyku przymiotników w grupach dwuwyrazowych, pozwala wyciągnąć wniosek, że przymiotniki jakościowe — wprost lub pośrednio — stawia się zwykle przed określonym pojęciem, przy-

²⁸ Por. Mirowicz, op. cit., s. 71—73.

miotniki gatunkujące po nim. Odchylenia od tej zasady wśród przymiotników jakościowych uzależnione są w dużej mierze od akcentu logicznego. Przymiotniki gatunkujące tylko wtedy są stawiane przed rzeczownikiem, gdy po nim następuje przydawka dopełniaczowa lub gdy tego wymaga eufonia. Przymiotniki wyrażające stosunki nie mają stałego miejsca. Jeśli oznaczają czas, miejsce, przynależność, częściej są preponowane; jeśli oznaczają pochodzenie, częściej są postponowane. Chwiejność między pre — i postpozycją przymiotników tej grupy wynika z ich charakteru. Nie oznaczają bowiem ściśle ani jakości, ani gatunku, wyrażają jedynie stosunek, jaki zachodzi między określonym pojęciem a rzeczownikiem, od którego został utworzony przymiotnik. Przymiotniki te często zachowują szyk wyrazów przyimkowych.

RZECZOWNIKI OKRESLANE WIĘKSZĄ ILOŚCIĄ PRZYMIOTNIKÓW

Podobnie lecz nie zupełnie tak samo układają się wyrazy w grupach syntaktycznych większych, tj. o dwu lub więcej przymiotnikach. Na ogół to samo miejsce zachowują przydawki jakościowe (pozycja przedrzeczownikowa) oraz gatunkujące (pozycja porzeczownikowa). Przymiotniki oznaczające stosunki wykazują pod tym względem większą chwiejność niż w grupach dwuwyrazowych. Zagadnienie szyku w skupieniach kilkuwyrazowych nie może ograniczyć się tylko do takich ogólnych stwierdzeń. Rzeczownik bowiem może być określany przymiotnikami należącymi do różnych grup. Jaką wówczas kolejność każe stosować zwyczaj językowy, przedstawię szczegółowo na przykładach.

Układ grup syntaktycznych, w których występuje przymiotnik wprost jakościowy. Jeżeli w grupie syntaktycznej występują same przymiotniki wprost jakościowe, zwykle są skupione przed rzeczownikiem, np.: *pełni ciepłej, leniwej błogości* New I 31, *mały, suchy cieśla* ib. 60, *o żywych bystrych oczach* Mitz 10, *jednego z najciekawszych, najbujniejszych pisarzy międzywojennego dwudziestolecia* ib. 11/12, *z kosmykami czarnych, rzadkich włosów* Un 21, *ponury skryty chłopiec* ib. 46, *małe, ciche miasto* Mak B1 173, *duże jasne oczy* Mak Sz 6, *cienie*

o strasznych, sinożółtych twarzach Brand Mn 239, *szerokim bujnym ruchem* ib. 259, *stare, niemodne pałta* ib. 221, *po cierpkiej, mocnej herbacie* Brand MKr 35, *patrzył na nią szarymi, surowymi oczami* ib. 46, *łagodna, ciepła ciemność* Ol 185, *urocza, wytworna Maria* z Kossaków Pawlikowska ib. 190 *najrozmaitsze sprzeczne interesy* Krz 9, *ogromne, stare drzewa* Żuk 60, *kręta dzika ścieżka* Bor 59, *starsza, chuda wysoka kobieta* Br 303, *upalny, duszny dzień* ib. 309, *dobra, prawdziwa, stara babcia* Zaw 179, *zimny, wyrachowany inteligent* Kord 61, *suchy, gorzki chleb* ib. 174, *potężna, łysa pała* Past 95, *niebieskie, czyste, gorące powietrze* Pięt 80, *czarne, spokojne, zimne oczy* Morc 259 itp.

W różnych kombinacjach przymiotnika wprost jakościowego z innymi rodzajami daje się zauważyć, że omawiany przymiotnik stoi prawie zawsze przed rzeczownikiem, chociaż trudno dopatrzeć się jakiegoś stałego, bezwzględnego miejsca w stosunku do najbliższych „towarzyszy”, tj. do przymiotników, które stoją przed rzeczownikiem. Można jedynie stwierdzić, że najczęściej rozpoczyna on łańcuch określeń, najczęściej — ale nie zawsze.

W połączeniach syntaktycznych z przymiotnikiem podobieństwa przymiotnik wprost jakościowy stoi na początku grupy. Przydawkę podobieństwa stawia się na drugim miejscu, gdyż wyraża jakość pośrednio. Przykłady: *miękkki, aksamitny głos* Wercmana Un 20, *srogim, niedźwiedzim włosom obrosłe ramię* Mak Bł 166, *wspaniałym jelenim skokiem* (mowa o skoku człowieka) Mak Sz 209, *czarna zbójecka broda* (nie u zbója) ib. 75, *ostre kocie oczy* (u człowieka) Pięt 123, *zimna, kalkulatorska głowa* Hoessa Rud 282, *niskie, przysadziście lokomotywy* Morc 38, *odważny, szaleńczy zamysł* Łap TP, *wir ciepłej, pierzastej wilgoci* Zaw 197, *powiedziała swym suchym, męskim głosem* Brand Mn 181, *freiter ma tłustą, babską twarz* ib. 228, *czyjaś czarna, sękatą pięść* ib. 17, *ciepły, puszysty kurz* Żuk 171, *jakimś pokornym psim patrzeniem w oczy* Morc 57.

Szyk typu: przymiotnik podobieństwa + przymiotnik wprost jakościowy + rzeczownik spotyka się bardzo rzadko, np.: *olbrzymia, biała kobieta* Un 45, *olbrzymi, zielony park* Gór 35, *olbrzy-*

mia, daleka, niewyraźna plama Rud 276, *patrzac w odnistrymi załosnymi oczyma* Pięt 180, *chmurny, ciężki, burzliwy nastrój przemijał powoli* Mak Sz 6. W czterech pierwszych przykładach przydawka podobieństwa stanęła na pierwszym miejscu, gdyż oznacza cechy najłatwiej uchwytne. Współcześnie zresztą słabo odczuwa się związek przymiotnika „olbrzymi” z rzeczownikiem „olbrzym”, co go zbliża do przymiotników wprost jakościowych. W ostatnim zdaniu określenia nastroju są stopniowo dawkowane od słabszych do najmocniejszych i dlatego chyba mógł przymiotnik wprost jakościowy — ogniwo pośrednie — przedzielić dwie przydawki podobieństwa.

W grupach wyrazowych z przydawką własności przymiotnik wprost jakościowy stoi prawie zawsze na początku grupy, np.: *śliczny, słoneczny dzień* Un 17, *mocne bezszelestne widma* Mak Sz 180, *równe, kształtne okna* Brand Mn 258, *widziałem tylko grubą, paicząstą łapę* ib. 222, *stał się smukłym bladym siedemnastoletnim młodzieńcem* Ol 13, *ubrana w długą, białą fałdzistą szatę* ib. 418, *wielkie silne, żylaste ręce* Br 145, *cicha, tajemnicza muzyka* Kord 71, „*Lubgał rozpoczął produkcję bardzo ładnych, dobrych, kolorowych namiotów na eksport* KL 8 II 61, 3, *biały, bezszelestny wir* Zaw 197, *ciężka, beznadziejna choroba* ib. 324, *jak ciemne, duże, puszyste skrzydła* Morc 178, *stare tysiącletnie dęby* Par Godz 211, *czupurny, złotowłosy* Cześ Pięt 90, *tęga, bystrooka Frania* ib. 211, *sina, bladogwiaździsta noc* ib. 212, *malenki, brodaty człowieczek* Gór 35 itp.

Bardzo rzadko przymiotnik wprost jakościowy stoi po przymiotniku własności, np.: *kościste, chude, długie palce* Br 210, *beznadziejna, głupia zabawa* Mak Sz 96, *monotonne, dalekie obszary pól* Zaw 202, *nieustanne, cierpliwe tykanie zegara* Kord 45, *liściaste wysokie drzewa* Pięt 121.

Jakość, którą wyrażają przydawki własności, sprawia, że mogą stać również między dwoma przymiotnikami wprost jakościowymi, np.: *tęgi, rumiany, starszy porucznik* Pięt 201, *mali, groszowi, szarzy ludzie* Rud 101/102, *duży, puszysty, czarny kot* Morc 24.

W grupach syntaktycznych z przydawką materii przymiotnik wprost jakościowy stoi najczęściej na początku grupy, np.:

sylwetka małego, drewnianego kościółka Mak Sz 219, *szerokie, żelazne okucie* ib. 220, *żółty drewniany most na Wiśle* Brand Mn 232, *wielka gipsowa figura* ib. 33, *długie samodzielowe marynarki* Brand MKr 43, *mała drewniana „Atma”* Ol 228, *zielony płócienny kitel* ib. 412, *na czystym, lnia- nym ręczniku* Zuk 169, *czarna makowa chmura* ib. 36, *stary, pocziwy mahoniowy stół* Gór 15, *długa, czerwona, barcha- nowa sukienka* ib. 43, *ujął ciężką żelazną klamkę* Morc 205, *biały pszenny placek* Pięt 100, *krótki, granatowy aksa- mitny kubraczek* Br 138, *brzydki, cynowy krucyfik* Kord 56, *pro- ste, drewniane krzyże* Zaw 325, *gołe piaszczyste pagórki* Rud 15. Spotkałam tylko trzy przykłady o szyku odwrotnym: *żelazny- mi, wąskimi schodkami* prowadzono ich na górę Past 18, *koszula przepasana skórzanym czarnym pasem* Pięt 8, *w obcistej, jedwabnej czarnej sukni* Morc 25.

Przymiotnik wprost jakościowy poprzedza także przydawkę przyczyny lub skutku, np.: *jego dziecięcą psychikę dręczyły wielkie namiętne pragnienia* Un 19, *wartościowe, stare zawodowe kontakty* Br 88, *okrutne, wojenne morderstwa* Kord 49, *Richter parsknął krótkim, nerwowym śmie- chem* Morc 81, *ręce pokryte brunatnymi, wątrobianymi pla- mami* Br 8.

Tak samo jest w połączeniach z przydawką możliwości i nie- możliwości, np.: *dalekie, niedostępne bezkresy* Par Godz 177, *i to ogromne, niewypowiedziane zdumienie* Gór 176, *wyrazistszy, porównywalny kształt* Rud 138, *ciężkie nieuleczalne choroby* KL 24 II 61,4.

W skupieniach z przydawką oznaczającą czas lub miejsce przymiotnik wprost jakościowy najczęściej stoi na początku grupy, np.: *długie zimowe noce* Zaw 41, *gorące letnie popołudnie* ib. 81, *wczesne zimowe popołudnie* ib. 263, *świeże, ranne powie- trze* ib. 345, *stary józefiński gmach Uniwersytetu lwowskiego* Par Godz 74, *czarnego, jesiennego palta* Un 20, *czasem chłopcy próbowali rzucać kulami ze śniegu, ale były to sztuczne, miejskie próby* ib. 42, *żyto rozczesywane chłodnym wschodnim wiatrem* Kord 135, *w akcji ratowniczej prowadzonej w trudnych wysokogórskich warunkach* KL 1 III 61,1.

Przydawka oznaczająca czas lub miejsce niekiedy poprzedza przymiotnik wprost jakościowy, np.: *na dłuższy pobyt przybytek ten nie zdalby się i psu, na kilka godzin jednakże letniej, ciepłej nocy był wystarczający* Mak Sz 177, *w tej podziemnej, zacisznej kryjówce* ib. 201.

W wielu wypadkach przymiotnik wprost jakościowy jest preponowany, a oznaczający czas lub miejsce postponowany, np.: *nadejście prawdziwej pory letniej* Zaw 234, *w blade kolory przedranne* ib. 37, *niskie niebo tutejsze* ib. 145, *mała wioska nadmorska* ib. 44, *w małej mieścinie galilejskiej* ib. 156, *zmrok pogodnej nocy sierpniowej* Ol 194.

W grupach syntaktycznych z przymiotnikiem przynależności spotyka się trzy typy połączeń:

a) Typ najczęstszy: przymiotnik wprost jakościowy + przymiotnik przynależności + rzeczownik, np.: *zgrabne PKS-owskie „Karosy”* SztL 3. XI 60,3, *chude chłopskie koniki* Brand Mn 32, *w ciemnym żydowskim domu* ib. 50, *wspaniała duchowa niezależność* Ol 40, *biedne, dziecinne ciało* Gór 51, *szkarłatne katowskie rękawiczki* Żuk 150, *prosta, ludzka uczciwość* Kord 49, *zasoby, mieszczkański dom* ib. 137, *stary, rodzinny klejnot* Zaw 239, *mocne, słoneczne światło* Pięt 127, *jasny, dźwięczny, młodzieńczy głos* ib. 56, *mizerna ludzka figurka* Mak Sz 75, *słynnego cesarskiego architekta* Kis TP, *nowy amerykański szpieg* przestworzy KL 2 II 61,1.

b) Rzadszy typ: przymiotnik wprost jakościowy + rzeczownik + przymiotnik przynależności, np.: *zyskał kulturalną, szlachetną przyjaźń* kobiecą Ol 260, *wyszli na tyły dawnych zakładów lewartowskich* (!) Br 76, *dawne uzbrojenie polskie* TP 29 I 61,8, *nieczułe stopy ludzkie* Brand Mn 255, *nikłą siłą ludzką* Brand MKr 34, *surowa etyka chrześcijańska* Bor 12, *prosta kurtka chłopska* Pięt 100, *odległy świat cudzoziemski* Zaw 208.

c) Wyjątkowo typ: przymiotnik przynależności + przymiotnik wprost jakościowy + rzeczownik: *męski, niski baryton* Past 142.

W grupach wyrazowych z przymiotnikiem pochodzenia spotyka się również trzy typy połączeń.

a) Typ częstszy: przymiotnik wprost jakościowy + rzeczow-

nik + przymiotnik pochodzenia, np.: *młody powieściopisarz wrocławski* TP 1 I 61,2, *rękopis przyduszał ciężki, brudny kamień brukowy* Mitz 5, *wielcy portreciści francuscy* Bor 65, *poczciwy chłop latyński* Par Godz. 213, *może będzie chciała puszyć się swoim starym nazwiskiem szlacheczkim* Morc 30, *poczciwa mieszcza szwajcarska* Zaw 131, *młodziutka poetka lubelska* Bod KL, *młoda pieśniarka grecka* KL 1 III 61,4.

b) Typ: przymiotnik jakościowy + przymiotnik pochodzenia + rzeczownik, np.: *jakaż przepaść między prostym wiejskim umysłem Małgorzaty Alacoque* Kord 171, *suchy krtańniowy kaszel* Zaw 258, *innych najwybitniejszych zagranicznych pisarzy* Ol 231, *młodzi chłopscy działacze* Pięt 239, *młody rumuński skrzypek* KL 7 II 61,2.

c) Wyjątkowo typ: przymiotnik pochodzenia + przymiotnik jakościowy + rzeczownik: *odrzucił Jackowi czeski czerwony ołówek* Zaw 180.

Jeśli przymiotnik wprost jakościowy wyraża cechę rzeczownika określanego nadto przydawką identyfikującą, wówczas zwykle stoi przed swoją podstawą, np.: *starodawny kościół farny* New II 38, *jedna z najwybitniejszych pozycji powieściowych* Mitz 12, *z najbliższego przystanku kolejowego* SztL 3 XI 60, *proste środki językowe* Bor 101, *główny chodnik dojazdowy* Morc 55, *głupia kartka kontrolna* ib. 95, *ciężkie wiertarki pneumatyczne* ib. 189, *mały, ubożuchny budynek szkolny* Mak Sz 219, *z głębokich źródeł moralnych* Ol 202, *najwnikliwsze studia psychologiczne* Par TP, *szara epoka wiktoriańska* Par Al 129, *wielki dom mieszkalny* Br 7, *doskonałe warunki reprezentacyjne* Zaw 131, *kunsztowna budowa muzyczna* ib. 230, *niskie położenie socjalne* Kord 158, *nowe bloki mieszkalne* KL 1 III 61,1, *nowa rola malarska* Łap TP.

Dotychczas mówiłam o przymiotnikach wprost jakościowych stojących przed rzeczownikiem, tj. w pozycji przysługującej im niejako z natury. Takich wypadków jest bardzo dużo. W nielicznych zdaniach spotyka się te przymiotniki — same lub w sąsiedztwie innych — po rzeczowniku. Szyk w tych zdaniach motywują względami ubocznymi. Niekiedy autor chce niecodziennym układem wywołać specjalny nastrój lub zaakcentować wy-

razy ważne uczuciowo, np.: *Nikt go nie wołał, tylko deszcz szumiał w drzewach, deszcz ciepły, rześisty* Morc 275, *Sypią się dźwięki drobne, perliste, dzwoniące, biegną kaskadą, falują* ib. 120, *i podniosła do serca, przepelnionego miłością dziką, drapieżną* Zaw 101, *A kiedy od strony morza nadleciał wiatr rzeźki, przedwieczorny, chłodny, Andrzej zrozumiał, że nie wyleży* Br 309, *Z tych wychudzonych twarzy patrzą oczy ufne, dobre, życzliwe, uczciwe* Rud 187, *i wywlekał z padołów życia natury grube, sprośne, dzikie* Par Godz 188, *oto twarze stare, rosyjskie, inteligenckie* Kis TP.

Szyk postpozycyjny może mieć również uzasadnienie w tym, że ostatnie przydawki określające rzeczowniki są porównywane lub uzupełniane dodatkowymi określeniami, np.: *posiąść szczęście proste, ludzkie, jakie ma każdy* Zaw 155, *był to męczyzna wysoki, białolicy jak dziewczyna* Pięt 139, *Pochwycił od razu ten ruch niezbędny, miękki, gotowy do wszelkiej akcji na klawiaturze* Zaw 224, *Po rurze leci do obwału głos dźwięczny, mocny, życie niosący* Morc 261.

Przymiotnik wprost jakościowy stawia się po rzeczowniku także wtedy, gdy cechy pojęć są przeciwstawiane, np.: *Tak zejdzie tu prawie do białego rana noc ciepłą, czystą, jeśli patrzeć na gwiazdy — cuchnąca, jeśli przejmować się tym, czym ciągnie od dołu* New I 78, *W grę wchodziły sprawy innego rodzaju, sprawy czulsze, subtelniejsze* Pięt 233, *Od rzeczy drobnych, domowych do spraw zasadniczych* Zaw 302.

W pewnych warunkach przymiotnik wprost jakościowy stojący po rzeczowniku nie tworzy z nim ścisłego skupienia, np.: *Ujrzała ogromną komorę, czarną, o poszarpanym stropie, wypełnioną do połowy żółtym błotem* Morc 16, *Spokojnie, z pewną nawet urazą, że prostą rzecz, naturalną musi jeszcze tłumaczyć* New II 37, *Miał na sobie mundur oficerski, nowy, specjalnie sprawiony w przededniu wojny* Ol 406, *I wtedy wyjął nóż ofiarny, ostry, długi i przechyliwszy dziecię na swoim ramieniu* Zaw 100. O tej porze rzadko kto wracał ze stolicy do domu. Chętniej jeżdżono pociągami dzien-

n y m, o s o b o w y m, t a ń s z y m Past 7. W dwu pierwszych zdaniach mamy układ typu: przymiotnik wprost jakościowy + rzeczownik + przymiotnik wprost jakościowy, w dwu następnych — rzeczownik + przymiotnik identyfikujący + przymiotnik wprost jakościowy, w ostatnim — rzeczownik + przymiotnik wyrażający stosunek + przymiotnik identyfikujący + przymiotnik wprost jakościowy. Ponieważ termin „skupienie ścisłe” odnoszę nie — jak Klemensiewicz²⁹ — od stosunków syntaktycznych lecz semantycznych, przymiotniki wprost jakościowe postawione w wyżej wskazanych warunkach nie tworzą wraz z poprzedzającymi wyrazami takiego skupienia. Omawiane przymiotniki rozluźniają zwartość semantyczną grupy wyrazowej, a może nawet powodują utworzenie drugiego skupienia z elipsą członu określanego, na co wskazuje spadek intonacyjny po poprzedzającym wyrazie oraz samodzielny akcent tegoż przymiotnika. Przymiotniki wprost jakościowe stają się dopowiedzeniami, skrótami zdań przydawkowych. W ostatnim zdaniu przymiotnik *tańszy* pełni funkcję eliptycznego zdania wynikowego. Rozbicie skupienia jest najbardziej widoczne w zdaniach typu: *Był ciepły sierpniowy wieczór, jasny od pełni księżyca* Zaw 6, w których od przymiotnika wprost jakościowego zależne są dalsze określenia.

We wszystkich wyżej omówionych grupach syntaktycznych szyk jest poprawny. Nie zawsze jednak umieszczenie przymiotnika wprost jakościowego po rzeczowniku jest zgodne z normą językową. Np. napis na jednym z lubelskich stoisk: *sprzedaż artykułów przemysłowych różnych* razi nie tylko dorosłych lecz nawet uczniów szkoły podstawowej. Ten typ układu wyrazów jest sprzeczny z ogólnym zwyczajem. Zwykle bowiem określenia następne zacieśniają zakres coraz bardziej,

²⁹ Wg Klemensiewicza skupieniem ścisłym jest taka grupa wyrazów, której człony połączone są stosunkiem podrzędności. Zgodnie z tym grupa wyrazowa typu: *stanęła drewniana willa, nieduża, ozdobna...* (*Skupienia czyli syntaktyczne grupy wyrazowe*, s. 75) jest skupieniem ścisłym. Grupa ta jest analogiczna do dwu pierwszych cytowanych przeze mnie, których jednak nie zaliczam do skupień ścisłych. Różnica bowiem semantyczna między zdaniem *stanęła drewniana, nieduża, ozdobna willa*, a zdaniem *stanęła drewniana willa, nieduża, ozdobna*, jak również między zdaniami *ujrzała ogromną, czarną komorę* *u ujrzała ogromną komorę czarną* — wydaje mi się bardzo wyraźna.

tak, by treść określonego pojęcia stała się wyraźniejsza. Tu odwrócono zwykły porządek rzeczy. Postawiono na początku wyraz określany, potem przydawkę utożsamiającą, a więc szczegółową mającą mały zakres a ściśle określoną treść, na końcu dopiero przydawkę o zakresie bardzo szerokim a nie mającą prawie żadnej treści. Wypowiedzi takich nie spotyka się w literaturze, jedynie tylko w drobnych ogłoszeniach.

Układ grup syntaktycznych, w których występuje przymiotnik podobieństwa. Przymiotnik podobieństwa stoi zawsze przed rzeczownikiem. W grupach wyrazowych z przymiotnikiem wprost jakościowym w przeważającej ilości następuje po nim: zob. przykłady na str. 56. Jest tylko kilka wypadków, w których go poprzedza: zob. materiał egzemplifikacyjny podany na str. 56 i 57.

Jeśli rzeczownik określają same przymiotniki podobieństwa, stoją zawsze razem, np.: *matka Huberta przymrużając swe dzieciinne, fiołkowe oczy* Zaw 208, *odpowiedziała starczym, piskliwym głosem* Br 26, *widziałem go: taki seryjny, sarmacki zawałidroga* Zych TP. W następującym fragmencie zdania przymiotnik imiesłowowy, zaliczony przeze mnie do przydawek wprost jakościowych przedziela dwa przymiotniki podobieństwa: *by go uchronić przed barbarzyńską, nieokrzesaną demagogiczną mściwością* Br 241.

Nie można wykryć stałych prawidłowości w stosunku do przymiotnika własności. Kolejność tych przymiotników może być zamienna, ponieważ obydwie wyrażają jakość pośrednio, np.: *odpowiedziała Łucyna swym śpiewnym, koloraturowym głosem* Zaw 298, *olbrzymie kraciaste chusty* Par Godz 55, *złote, bezładne włosy* Br 101, *bezpromienny rdzawy krążek słońca* ib. 343, *dwudziestoletni może chłopak z nadąsaną, pucółowatą dziecinną twarzą* Pięt 191, *wydaje mi się zdrową, realistyczną, gorkowską(!) konwencją* Rud 49.

W połączeniach z przydawką oznaczającą czas lub miejsce pozycje mogą być również zamienne, np.: *kilkudniowe ulewne deszcze* KL 28 II 61, 1, *popielaty wiosenny garnitur* Pięt 144, w ro-

mantycznych górskich włóczęgach Ol 205, *dobry rozrywkowy, krajowy film* Rud 217.

W stosunku do przymiotników przynależności przydawka podobieństwa nie ma stałego miejsca; kolejność poszczególnych elementów skupienia może być różna:

a) typ: przymiotnik podobieństwa + przymiotnik przynależności + rzeczownik, np.: *olbrzymi, Piotrowy klucz* Chrz I, *nasza chmurowa, nędzarską młodość prześwieślało złoto wiary* Rud 87;

b) typ: przymiotnik podobieństwa + rzeczownik + przymiotnik przynależności, np.: *kościół puszy się swoją stereotypową, wystawną skromnością franciszkańską* Kord 34;

c) typ: przymiotnik przynależności + przymiotnik podobieństwa + rzeczownik; np.: *na co nam powtórzenie balzackowskiej(!) gigantycznej inwentaryzacji typów i uczuć ludzkich* Rud 47.

W grupach z przydawką identyfikującą przymiotnik podobieństwa stawia się przed rzeczownikiem, podczas gdy tamta zajmuje pozycję porzeczownikową, np.: *masowy ruch chłopski w województwie lubelskim posiada proletariackie zabarwienie polityczne* SztL 3 XI 60, 3, *kluczowa pozycja strategiczna* Woź TP, *nowe kolosalne dzielnice mieszkaniowe* Kis TP, *zarys pękatej wieży kościelnej* Morc 197, *zapowiedział więc rzekucianom(!), że pokaże im w zorcowe duńskie gospodarstwo chłopskie* New II 126.

Układ grup syntaktycznych, w których występują przymiotniki własności. Przymiotniki własności stoją zwykle przed rzeczownikiem. Z materiału podanego na str. 57 wynika, iż w grupach syntaktycznych z przydawką wprost jakościową w przeważającej ilości następują po niej.

Gdy w połączeniach syntaktycznych występuje kilka przymiotników własności, nigdy nie ulegają rozbiciu, np.: *nie sięgało do tłumnego wieloinstrumentowego zespołu* Zaw 333, *kolorowa kraciasta materia* Spół KL, *koścista siwowłosa kobieta* Par Godz 235, *kilkusetletni rozłożysty dąb* Pięt 23, *mówili bezkształtnymi nielogicznymi daniami* ib. 82, *wielkogłowy, czarnooki* Kwieciński ib. 258, *trój-*

nowy, halowy, dwuwieżowy kościół gotycki. Chrz II.

W skupieniach z przymiotnikiem podobieństwa kolejność obu przydawek może być zamienna. Materiał dowodowy został podany na str. 63.

Przymiotniki własności w grupach wyrazowych z przydawką wyrażającą możliwość lub niemożliwość stoją po tej ostatniej, np.: *nieodgadniony, tajemniczy świat* Zaw 145, *nieuchwytna, komiczna powaga dziecka* Un 16, *nieprawdopodobna, tragiczna pomyłka* Mak Sz 48, *niewymowny tajemniczy sposób* Kord 147, *nieodstępny ironiczny uśmiezek* Par Godz 56.

Przydawka własności, jeżeli jej towarzyszy przymiotnik oznaczający czas lub miejsce, może mieć w grupach trojaki układ.

a) Najczęściej spotykany jest typ: przymiotnik własności + rzeczownik + przymiotnik czasu lub miejsca, np.: *upalny dzień letni* Zaw 54, *mglisty wieczór zimowy* Ol 282, *skandaliczne plotki dworskie* Krz 8, *nieszczęsne sprawy paryskie* Zaw 303, *tradycyjny bal karnawałowy* KL 4 II 61,2, *słoneczny dzień sierpniowy* Pięt 114.

b) Znacznie rzadziej stosuje się typ: przymiotnik własności + przymiotnik czasu lub miejsca + rzeczownik, np.: *mglista, marcowa noc* Past 18, *malownicze, starożytne baszty* Br 310, *w zamczystych gdańskich kredensach* Żych TP.

c) Zupełnie wyjątkowo przydawka miejsca lub czasu poprzedza przymiotnik własności, np.: *I oto w swym terazniejszym bezczasowym bycie* Par Godz 194.

Gdy przymiotnik własności wyraża cechę pojęcia, określonego nadto przez przydawkę przynależności lub pochodzenia, te ostatnie stawia się zwykle po rzeczowniku, np.: *nieustanna, bezpośrednia ingerencja* Boża Goł 77, *wielkie półkoliste amfiteatry uniwersyteckie* Zaw 160, *skalisty bastion chrześcijański* Woź TP, *27-letnia turystka amerykańska* KL 5 II 61,2, *sześćdziesięciosobowy balet kubański* TP 1 I 61,2.

Jeśli rzeczownik jest określany przydawką własności i identyfikującą, pierwsza z nich stoi zawsze przed, druga po swojej podstawie, np.: *bezpośrednie odczucie pisarskie* Goł 8, *trójnowy, halowy, dwuwieżowy kościół gotycki* Chrz II, *fragmentaryczna argumentacja intelektualna* Błaut TP, *utopijna powieść*

sportowa Błaut Wież 241, długa, mozolna droga pisarska Ol 246, nonsensowne przesłanki teoretyczne Zaw 132, masowy ruch chłopski SztL 3 XI 60,3, automatyczna stacja międzyplanetarna KL 15 II 61,1, stumetrowy maszt telewizyjny KL 10 I 61,3, bezpośrednio doświadczenie psychologiczne Bor 73, bezpośredni materiał reklamowy Rud 222, bezinteresowna praca społeczna Pr Wież 80.

Omawianą przydawkę w wyjątkowych okolicznościach stawia się po rzeczowniku. Zdarza się tak, gdy przymiotnik własności jest częścią przydawki porównawczej, która ze względu na swą strukturę nie może poprzedzać określanego pojęcia, np.: *był to męczyzna wysoki białolicy jak dziewczyna* Pięt 139, lub gdy ten przymiotnik pełni funkcję dopowiedzenia, np.: *Rozciągała się przed nim pusta płaszczyzna, monotonna, tak jakby nie było nawet ludzi* Zaw 229. Przymiotnik *monotonna* nie jest składnikiem tego samego skupienia ścisłego co *pusta płaszczyzna*, lecz dopowiedzeniem w formie eliptycznego zdania przydawkowego³⁰.

Szyk wyrazów w grupach z przymiotnikiem materii. Przydawkę materii spotkałam niewiele razy w skupieniach więcejwyrazowych. W stosunku do rzeczownika najczęściej jest preponowany. W połączeniach z przymiotnikiem wprost jakościowym w przeważającej ilości następuje po nim; zob. przykłady na str. 57. W grupach wyrazowych z innymi przydawkami może je poprzedzać lub następować po nich. Oto dwa przykłady skupień z przymiotnikiem własności: *sękata dębowa laska* Pięt 8, *zawodnicy zamienili tradycyjne tyczki bambusowe na lepsze metalowe* Błaut Wież 238.

Jeśli rzeczownik jest określany nadto przydawką przynależności, omawiany przymiotnik może stać na początku grupy, na drugim miejscu lub nawet po rzeczowniku, np.: *kamienne zamkowe podmurowanie* Br 311, *niemiecki betonowy bunkier* Brand Mn 254, *amerykańskim oszczepem metalowym typu „Held” uzyskuje się wyniki przeciętnie o 6 metrów lepsze niż starymi brzożowymi oszczepami fińskimi* Błaut Wież 238. W skupieniach z przydawką identyfikującą przymiot-

³⁰ Zob. uwagi na str. 61 i 62.

nik materii stawiany jest przed rzeczownikiem, np.: *gumowe łodzie pontonowe* KL 9 II 61,1, *cementowe materiały budowlane* SztL 3 XI 60,3. Dwa razy spotkana pozycja porzecznikowa omawianej przydawki ma uzasadnienie w kontekście, w porównywaniu materiału, z którego zostały zrobione oszczepy lub tyczki.

Szyk wyrazów w grupach syntaktycznych z przymiotnikiem miary. Przydawka miary stoi zawsze przed rzeczownikiem. W grupach syntaktycznych z przydawką identyfikującą, pochodzenia lub przynależności stoi na czele połączeń, np.: *długoletnia działalność pisarska* Bor 12, *4-piętrowe bloki mieszkalne* KL 1 III 61,1, *dwuletnia praktyka poetycka* Bod KL, *dwudziestoletnie badania laboratoryjne* Racz Więż 204.

W innych połączeniach przydawka miary bywa stawiana częściej tuż przed rzeczownikiem a po innym przymiotniku, np.: *jego wierny długoletni służący* Par Al 129, *tym razem [jechał] piękny, luksusowy szarosrebrny dwuosobowy wóz* Br 262, *rumiany czterdziestoletni mężczyzna* Pięt 82, *młodziutki, osiemnastoletni chłopak* ib. 218, *stare tysiącletnie dęby* Par Godz 211. Niekiedy przymiotnik ten stoi na początku grupy, np.: *kilkusetletni rozłożysty dąb* Pięt 23, *wielotysięczna, protestacyjna manifestacja* ib., *jednogodzinne, ostrzegawcze strajki* Past 177.

Szyk wyrazów w grupach z innymi przymiotnikami jakościowymi. Przymiotniki wyrażające możliwość lub niemożliwość są stawiane zawsze przed rzeczownikiem. W skupieniach z przydawką wprost jakościową stoją zwykle po niej; zob. przykłady na str. 57. W skupieniach z przydawką własności stoją na czele grupy; zob. przykłady na str. 65. Na początku połączeń bywa stawiana także w innych wypadkach, np.: *niezniszczalna angielska brzytwa* Par Godz 229, *nieomylny znak rozpoznawczy* Pędz Więż 229.

Kilka razy spotkany przymiotnik celu stoi tuż przed rzeczownikiem a po innej przydawce, np.: *wybuchaly jednogodzinne ostrzegawcze strajki* Past 177, *wielotysięczna, protestacyjna manifestacja* Pięt 23, *ludzki zdobywczy rozpęd* Mroc TP.

Z powyższych przykładów wynika, że wszystkie przymiotniki jakościowe stoją z zasady przed rzeczownikiem, a kolejność między nimi nie jest zupełnie dowolna. Na ogół na początku połączeń stawia się te przymiotniki jakościowe, które mówią o cechach najłatwiej uchwytnych, podpadających pod zmysły, następnie te, które są wynikiem skojarzeń i wnioskowań.

Szyk w grupach syntaktycznych, w których występują przymiotniki czasu lub miejsca. Przydawka oznaczająca czas lub miejsce w połączeniach syntaktycznych z przymiotnikiem wprost jakościowym często jest stawiana między nim a rzeczownikiem; zob. przykłady na str. 58. W wielu jednak wypadkach stawia się ją po rzeczowniku; zob. przykłady na str. 58.

W połączeniach z przymiotnikiem podobieństwa stawia się ją po nim a przed rzeczownikiem; materiał egzemplifikacyjny przedstawiony jest na str. 63.

W skupieniach z przymiotnikiem własności przydawka czasu lub miejsca może mieć trojaki układ: a) najczęstszy jest typ: przymiotnik własności + rzeczownik + przymiotnik czasu lub miejsca, b) rzadszy typ: przymiotnik własności + przymiotnik czasu lub miejsca + rzeczownik, c) najmniej spotykany typ: przymiotnik czasu lub miejsca + przymiotnik własności + rzeczownik; zob. materiał przykładowy podany na str. 65.

Gdy rzeczownik jest określany dwoma przymiotnikami czasu lub dwoma przymiotnikami miejsca, wówczas przydawki te są przeważnie preponowane, np.: *przypomniała sobie o dzisiejszym rannym liście Andrzeja* Br 81, *dzisiejsza poranna wizyta* Zaw 183, *letnie niedzielne przedpołudnie* Buch Więz 193, *wiosenne miesięczne praktyki* Pr Więz 77, *codzienną wieczorną pieśń* Pięt 56, *we francuskiej nadmorskiej miejscowości* Zaw 43, *idąc nadbrzeżnym wiślanym bulwarem* ib. 116. Czasem zdarza się rozbitcie przymiotników, np.: *dzisiejszy ranek październikowy* Zaw 153.

Jeśli jeden z przymiotników określających rzeczownik oznacza czas a drugi miejsce, wówczas pierwszy jest preponowany a drugi postponowany, np.: *odwykliśmy od niej po letnich nocach warszawskich* Brand Mn 250, *wojenny świt warszawski* ib. 41.

Jeszcze większe niesprecyzowanie co do kolejności poszczególnych elementów zauważa się w skupieniach, w których rzeczownik jest okreśłany przydawką czasu lub miejsca oraz przynależności. Możliwych jest kilka wariacji:

a) typ najczęstszy: przymiotnik czasu lub miejsca + rzeczownik + przymiotnik przynależności, np.: *współczesna poezja angielska* Bod KL, *francuskie wydawnictwo katolickie* Borow PK, *zimowa spartakiada wojskowa* KL 7 II 61,4, *w leśnych obozach powstańczych* Ol 418;

b) typ: przymiotnik miejsca lub czasu + przymiotnik przynależności + rzeczownik, np.: *polski chłopski dom* Pięt 29, *z miejscowej szkolnej biblioteki* ib. 83, *do chwilowej polskiej stolicy* ib. 242, *ku wrześnieowym powstańczym łunom* Brand Mn 224;

c) typ: przymiotnik przynależności + przymiotnik czasu lub miejsca + rzeczownik, np.: *ludzka wieczna tęsknota za zmianą* Zawadz TP;

d) typ: przymiotnik przynależności + rzeczownik + przymiotnik czasu lub miejsca, np.: *katolickie czasopismo hiszpańskie* TP 29 I 61,7. Dwa ostatnie typy spotyka się bardzo rzadko.

Przydawka czasu lub miejsca w grupie syntaktycznej z przydawką identyfikującą stoi przed swoją podstawą, np.: *polskie życie artystyczne* Ol 309 *polskie życie kulturalne* Bor 12, *frontowa klatka schodowa* Gór 18, *miejscowe kółka rolnicze* SztL 3 XI 60,3, *spod znaku krakowskiej szkoły historycznej* Ziel TP, *współczesna twórczość poetycka* Bod KL, *zimowa sesja egzaminacyjna* KL 4 II 61,2, *międzynarodowe agencje turystyczne* KL 5 II 61,2, *włoska demokracja chrześcijańska* Buch Więż 200, *przydrożne druty telegraficzne* Pięt 6, *moskiewskie sklepy spożywcze* Kis TP *polskie środowisko naukowe* Kw Więż 232, *wyniki grudniowego spisu powszechnego* KL 2 II 61,1, *krynicka szkółka łyżwiarska* KL 22 II 61,1.

Wyjątkowo zdarzają się odchylenia od wyżej wskazanego układu; przymiotnik identyfikujący poprzedza rzeczownik, a przydawka czasu lub miejsca następuje po nim, np.: *przechodzili przez rudy krąg elektrycznego światła przydrożnego* Morc 201, *społeczno-filantropijna akcja*

I w o w s k a Haliny Górskiej Ol 402. Na zastosowanie takiego szyku wpłynęły czynniki eurytmiczne i eufoniczne.

Szyk wyrazów w grupach syntaktycznych z przymiotnikiem pochodzenia. Nie większą precyzją odznacza się przymiotnik pochodzenia, który bywa stawiany przed i po rzeczowniku. W skupieniach, w których rzeczownik jest określany nadto przydawką identyfikującą, przymiotnik pochodzenia jest zwykle preponowany, np.: *francuski pedagog religijny* TP 1 I 61,2, *amerykańska publiczność teatralna* Mrocz TP, *szwajcarski znaczek listowy* Morc 95, *węgierski sędzia śledczy* Rud 134, *australijska mistrzyni olimpijska* Błaut Więż 240, *arcytyt polskiej poezji dziecięcej* Bor 92, *francuska literatura klasyczna* ib. 64.

Jeżeli rzeczownik jest określany przydawką wprost jakościową i pochodzenia, ta ostatnia może stać tuż przed określanym pojęciem lub po nim; przykłady podane są na str. 59.

W grupach wyrazowych z innymi przydawkami przymiotnik pochodzenia przeważnie stoi po rzeczowniku. Ilustrują to następujące przykłady:

a) w grupach z przymiotnikiem własności: *27-letnia turystka amerykańska* KL 5 II 61,2, *sześciodziesięcioosobowy balet kubański* TP 1 I 61,2;

b) w grupach z przymiotnikiem czasu: *jest jednym z największych współczesnych pisarzy francuskich* Eb Więż 124, *najpopularniejszy współczesny pisarz polski* TP 22 I 61,6, *część wojennej młodzieży inteligenckiej* Racz Więż 201.

Jeśli w grupie są dwa przymiotniki pochodzenia, wówczas następuje rozbitcie — jeden stawia się przed, drugi po rzeczowniku, np.: *zabytki średniowiecznej poezji czeskiej* Bor 35, *pochodził z ukraińskiej biedoty wiejskiej* Rud 105.

W trzech wypadkach spotykałam przymiotnik pochodzenia na początku połączeń syntaktycznych: *roześmiała się gardłowym, metalicznym głosem* Br 26, *odrzucił Jackowi czeski czerwony ołówek* Zaw 180, w jednym z póź-

*no-barokowych*³¹ *ołtarzy krakowskich* Bor 10/11. Kolejność tę narzuciły czynniki rytmiczne.

Szyk wyrazów w grupach z przymiotnikiem przynależności. Największą nieregularność zauważyłam w skupieniach z przymiotnikiem przynależnościowym. Z zebranego materiału wynika, iż w stosunku do rzeczownika zajmuje on obydwie pozycje. Jeśli się nadto uwzględni stosunek do innych towarzyszących mu przymiotników, niesprecyzowanie będzie jeszcze większe.

W skupieniach z przymiotnikiem wprost jakościowym najczęściej bywa stawiany po nim a przed rzeczownikiem. Może również zajmować miejsce po rzeczowniku a nawet wyjątkowo na początku grupy; zob. materiał egzemplifikacyjny na str. 58 i 59. Analogicznie jest w skupieniach z przymiotnikiem podobieństwa — zob. przykłady na str. 64 oraz z przymiotnikiem materii — zob. przykłady na str. 66. W połączeniach z przymiotnikiem własności przydawka przynależnościowa jest zwykle postonowana; zob. przykłady na str. 65.

Ogromna nieregularność jest widoczna w grupach syntaktycznych z przydawką oznaczającą czas lub miejsce, która podobnie jak omawiany przymiotnik, nie wskazuje jakości, lecz swoją treścią tkwi poza określanym rzeczownikiem. Wszystkie możliwe typy połączeń zostały przedstawione na str. 68 i 69.

Jeśli rzeczownik określają dwa przymiotniki przynależności, wówczas jeden stoi przed, drugi po nim, np.: *amerykański samolot wojskowy* KL 24 II 61,1, *wojskowy samolot francuski* KL 11 II 61,1.

W grupach wyrazowych z przydawką identyfikującą przymiotnik przynależności przechodzi zwykle na pozycję przedręczownikową, np.: *franciszkański ośrodek kulturalny* TP 12 II 61,9, *mieszkańskie kamieniczki czynszowe* Kis TP, *aktorskie środki wyrazowe* Koz Więż 254, *polska koncepcja strategiczna* Karp Więż 156, *amerykańska marynarka wojenna* KL 24 II 61,4, *radzieckie siły zbrojne* KL 23 II 61,1, *niemieckie okręty wojenne* KL 25 II 61,2, *Mickiewiczowska poezja imiennowa* Bor 30, *kronikarz p e p e s o w s k i e j w a l k i p o d z i e m n e j w P o l s c e*

³¹ Przymiotniki *średniowieczny* i *późnobarokowy* oznaczają pochodzenie czasowe.

O1 206, *angielskie koncerty chemiczne* Br 43, państwowy przemysł chemiczny ib. 88.

Stosunkowo bardzo rzadko spotyka się układ odmienny, tzn. przydawka identyfikująca stoi przed rzeczownikiem a przynależnościowa po nim, np.: *Prezydent Stanów Zjednoczonych jest faktycznym i prawie niezależnym kierownikiem zagranicznej polityki amerykańskiej, a tym samym i zachodniej* Demb TP, *Operacyjne sukcesy niemieckie* w czasie od 1 do 8 września już przedstawiliśmy, stanowią one bowiem odwrotną stronę medalu polskich niepowodzeń Karp Więź 166, bo historia miała już za sobą rewolucję francuską, która zniosła dwór, ścięła głowę królowi ale nie zmieniła bynajmniej klasycznych upodobań francuskich Bor 63, na zaśmieconym rynku stało kilka dział i kilka polowych kuchni niemieckich Pięt 94. W dwu pierwszych przykładach kolejność poszczególnych wyrazów w skupieniu należy wyjaśnić dążnością do podkreślenia przynależności, która tutaj jest bardzo ważnym szczegółem. W pierwszym z nich po przymiotniku *amerykańskiej* następuje dopowiedzenie: *a tym samym i zachodniej*; zdanie byłoby niezrozumiałe, gdyby te dwie przydawki przynależnościowe były daleko od siebie odsunięte. W drugim zdaniu *sukcesy niemieckie* są przeciwstawione *polskim niepowodzeniom*, co również jest dostatecznym usprawiedliwieniem zastosowanego szyku. Kolejność przydawek w zdaniu następnym jest chyba zwykłą, niezamierzoną przestawką. Pozycja porzeczownikowa przydawki przynależnościowej w ostatnim cytowanym przykładzie ma uzasadnienie w szerszym kontekście. Treść zdania kreśli obraz miasta po wkroczeniu Niemców. Obserwatora uderza przede wszystkim to, co jest obce. Stąd i autor postawił przymiotnik przynależnościowy *niemieckich* na ostatnim miejscu zdania, które psychologicznie najmocniej oddziaływa na świadomość odbiorcy.

Cytowane przykłady wskazują dosyć wyraźnie, że kolejność przydawek oznaczających stosunki w głównej mierze jest wynikiem dążności do harmonii rytmicznej i dźwiękowej w poszczególnych grupach wyrazowych, co najbardziej jest widoczne w skupieniach, w których rzeczownik jest określany wyłącznie omawianymi przymiotnikami. W grupach z przydawkami jakoś-

ciowymi przymiotniki oznaczające stosunki zasadniczo stoją przy określanych rzeczownikach a po przymiotnikach jakościowych. Wyjątki motywują porządkującym działaniem czynników rytmicznych i fonicznych.

Szyk wyrazów w grupach syntaktycznych z przydawką identyfikującą. Przymiotniki identyfikujące stawia się zwykle po rzeczowniku, podczas gdy towarzyszące mu inne przydawki przymiotne zajmują miejsce przed rzeczownikiem. Materiał dowodowy dla grup syntaktycznych z przymiotnikiem wprost jakościowym podany jest na str. 59 i 60, z przymiotnikiem podobieństwa na str. 63 z przymiotnikiem własności na str. 64 i 65, z przymiotnikiem materii na str. 66, z przymiotnikiem miary na str. 67, z przydawką miejsca lub czasu na str. 69, z przydawką przynależności na str. 71 i 72, z przymiotnikiem treści na str. 74.

Jeżeli rzeczownik jest określany dwiema przydawkami identyfikującymi, wówczas jedna stoi przed, druga po nim, np.: *młodzieżowa szkoła łyżwiarska* KL 22 II 61,1, *przy zielonogórskiej przekątnikowej stacji telewizyjnej* KL 9 III 61,3, *morska polityka handlowa* Br 319, *transport spożywczych artykułów eksportowych* Pr Więż 78. Można tu także zaliczyć grupy typu: *zamknięte szpitale psychiatryczne* Kw Więż 230 oraz *otwarte lecznictwo psychiatryczne* ib. 230/231, w których imiesłowy oznaczają rodzaj szpitala i leczenia.

Zdarzają się jednak nieliczne wypadki, gdy przydawka identyfikująca stoi przed rzeczownikiem, np.: *W obawie przed nadwężeniem kruchej fizycznej wytrzymałości, od której zależało jego życie* Zaw 327, *gorąca religijna wiara Janka wytrącała każdy argument* ib. 64, *w jasnym elektrycznym świetle widać było ich twarze* Past 13, *Jedynym ustępem, który ma tu silną poetycką wymowę jest ten* Bor 96, *jak skończyła się społeczno-filantropijna akcja lwowska* Haliny Górskiej Ol 402, *Niewątpliwie autor umiał skąpać swoją powieść w sugestywnej atmosferze niepewności i tajemniczości, równocześnie utrzymując ją w dobrej tradycji francuskiej realistycznej powieści* Star TP, *oglądała piękną naftową lampę* Gór 69. Należą także do nich przykłady

ze str. 72, podane z okazji omawiania przymiotników przynależnościowych.

Trudno powiedzieć z zupełną dokładnością, dlaczego przydawki identyfikujące stanęły w tych przykładach przed rzeczownikiem. Niektóre jednak wypadki można umotywować. W pierwszym układ wyrazów jest uzależniony od następnego zdania podrzędnego. Gdyby przydawka *fizyczna* stała po rzeczowniku, zostałby przerwany ciąg myślowy między rzeczownikiem *wytrzymałość* a zdaniem *od której zależało jego życie*. W następnym wypadku przyczyną takiego układu stała się przydawka dopełniaczowa *Janka*, która może stać tylko po rzeczowniku. *Elektryczne światło* w następnym przykładzie nie oznacza w tym kontekście rodzaju oświetlenia, lecz przede wszystkim jego jakość. Do takiej interpretacji upoważnia szerszy kontekst. W zdaniach wyjętych z książek Mortkowicz-Olczańskiej i Borowego na szyk wyrazów wpłynęła w dużej mierze eufonia i eurytmia. Autorzy posłużyli się takim układem wyrazów, który dawał pod tym względem najlepszy efekt. *Realistyczna powieść* w podanym przykładzie w intencji autorki znaczy może tyle tylko, co powieść reprezentująca realizm lub powieść przedstawiająca życie realistycznie, a nie oznacza jednego z gatunków powieści, gdyż wówczas przydawka powinna być postponowana. Szyk grupy *piękna naftowa lampa* jest sztuczny, a kontekst nie daje żadnego usprawiedliwienia.

Szyk w grupach syntaktycznych z przydawką treści. Przydawka treści w grupach syntaktycznych większych niż dwuwyrazowych bywa stawiana przed rzeczownikiem. Powyższe stwierdzenie ilustruję kilku spotkanymi przykładami:

a) w połączeniach z przymiotnikiem wprost jakościowym: *odległa rybacka wioska* Wilk Znak 145, *biedna komornicza rodzina* Pięt 254, *bujne artystyczne środowisko jej rodziny* Ol 187, *pochodzi z pobożnej żydowskiej rodziny* Past 142;

b) z przymiotnikiem czasu lub miejsca: *nędzarską ludnością miejsową* Rud 288, *przedwojenna komunistyczna lista* Pięt 137;

c) z przydawką identyfikującą: *studencka grupa literacka* Bod KL, *amatorski zespół teatralny* Mrocz TP.

Tylko dwa razy spotkałam przydawkę treści po rzeczowniku: *polska rodzina ewangelicka* TP 1 I 61,2, *grupowe zdjęcie rodzinne* Zawadz TP.

Porównując dwuwyrazowe grupy syntaktyczne, w których występują przymiotniki gatunkujące, z takimiż grupami więcej-wyrazowymi, należy stwierdzić, że nastąpiły tu nieznaczące różnice. Przymiotnik treści postponowany w grupach dwuwyrazowych tutaj przeszedł na pozycję przed rzeczownikiem. Przymiotniki identyfikujące zachowują swoją pozycję porzecznikową.

SZYK WYRAZÓW W ZESTAWIENIACH

Aby obraz szyku przymiotnika był pełny, należy jeszcze omówić tzw. zestawienia. Według Klemensiewicza „Zestawienie to grupa wyrazów, która na tle pewnego kontekstu lub konsytuacji utarła się dzięki zwyczajowi językowemu jako potoczny znak językowy jednego przedstawienia, pozwalający je jednoznacznie oznaczyć i zrozumieć”³². Mirowicz podaje pięć zasadniczych właściwości zestawień: 1. aperceptywna jedność grupy wyrazowej, 2. przesunięcie ciężaru znaczenia całości z członu zasadniczego na poboczny, 3. habitualny charakter połączeń, 4. zamienność zestawienia na wyraz prosty pochodny, 5. tworzenie od zestawień przymiotników³³.

Do tej opisowej definicji należy jednak wprowadzić pewne uściślenia. Nie wszystkie podane właściwości muszą się sprawdzać na każdym zestawieniu, nie wszystkie bowiem zestawienia można zamieniać na wyraz prosty pochodny i nie od wszystkich daje się utworzyć przymiotnik, np.: *biały węgiel*, *babie lato*, *białe kruki*, *kocie łby* itp.

Klemensiewicz wymienia następujące grupy zestawień rzeczownikowych: 1. nazwy własne: a) nazwy własne osób lub uosobionych abstrakcji, b) nazwy własne indywidualnych wytworów ludzkiej kultury, c) nazwy własne miejscowości, gór,

³² *Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej*, Kraków 1937, s. 49.

³³ Op. cit., s. 103.

mórz, rzek, jezior, ulic, placów, ogrodów, d) nazwy własne instytucji, urzędów, organizacji, e) nazwy własne odosobnionych faktów historycznych, f) nazwy świąt, uroczystości itp. 2. nazwy wspólne³⁴.

Co do szyku zestawień Szober³⁵ mówi, że człon przymiotnikowy zajmuje miejsce przed rzeczownikiem, np.: *prawa ręka, lewa ręka, czarna jagoda, babie lato*. Po takim stwierdzeniu zaznacza, że od tej zasady trafiają się dość często odstępstwa. Cytowany przez niego materiał wskazuje jednak, że odstępstw jest prawie tyle, co i wypadków dających się podciągnąć pod wspomnianą zasadę. Wynika z tego, że próba Szobera zmierzająca do wyjaśnienia układu zestawień nie przyniosła rozwiązania. Należy więc szukać innych dróg. Wydaje się, że szyk zestawień, zarówno nazw własnych jak i pospolitych nie odbiega od układu grup syntaktycznych z przymiotnikiem. Będę się starała wykazać to, posługując się tym samym podziałem, na którym opierałam się przy omawianiu grup wyrazowych w dwu poprzednich rozdziałach³⁶.

Jeżeli w zestawieniu człon określający jest przymiotnikiem wprost jakościowym, wówczas stoi przed rzeczownikiem, np.: *zielona kolumna, biały węgiel, białe kruki, czarna jagoda, czarna lista, czarna godzina, krótkie spięcia, Zielone Świąta, Wielki Tydzień, Wielka Niedziela, Wielki Wóz, Mały Wóz, Wielka Niedźwiedzica, Stare Miasto, Nowy Świat, Czarny Staw, Biały Dunajec, Czarny Dunajec*.

W grupie tej jest niewiele odstępstw: *Duch Święty, pan mło-*

³⁴ Op. cit., s. 49—57.

³⁵ *Zarys językoznawstwa ogólnego*, Warszawa-Lublin 1924, s. 141.

³⁶ Z rozważań wyłączam nazwy miejscowe. W tych bowiem wypadkach układ zestawień jest bardzo często dyktowany nie zwyczajem językowym lecz względami ubocznymi. Często dużą rolę odgrywa dążność władz administracyjnych do ich ujednoczenia. Np. w języku ludzi miejscowych nazwa jednej ze wsi województwa lubelskiego brzmi *Sobieska Wola*, a władze administracyjne tę samą miejscowość nazywają *Wolą Sobieską*. Inny wypadek: górale używają nazwy: *Dudowe Kominy* i *Tylkowe Kominy*, turyści zaś — idąc w tym zapewne za Przewodnikami (np. T. Zwolińskiego, *Przewodnik po Tatrach*, Warszawa 1958, s. 124—128) — posługują się nazwami o odwrotnym układzie: *Kominy Dudowe* i *Kominy Tylkowe*. W trzech wymienionych nazwach przymiotniki są przydawkami przynależnościowymi i powinny poprzedzać rzeczownik. Wykrzywie takich niekonsekwencji skłoniło mnie do wyłączenia z niniejszej pracy nazw miejscowych, które nie mogą służyć do ilustracji współczesnych tendencji językowych na badanym odcinku.

dy, panna młoda, płeć piękna. W zestawieniu *Duch Święty* zachował się szyk zapożyczony z łaciny. *Pan młody, panna młoda* i *płeć piękna* mają kontrastowe pod względem układu pary: *młody pan, młoda panna, piękna płeć*. W pierwszym wypadku są to zestawienia i znaczą co innego niż związki wyrazowe. *Pan młody* i *panna młoda* to niekoniecznie młodzi ludzie, na których oznaczenie nasz język dysponuje związkami: *młody pan, młoda panna*, ale ludzie znajdujący się w specjalnych okolicznościach. Zestawienie *płeć piękna* oznaczające rodzaj niewieści ma kontrastową parę w *pięknej płci*, które to wyrażenie spotyka się dość często w języku mówionym na oznaczenie karnacji. Wydaje mi się, że potrzeba przeciwstawienia jednych pojęć innym, mającym te same znaki-wyrazy, spowodowała przesunięcie wyżej omówionych członów zestawień na miejsce po rzeczowniku. Stosując taki tok rozumowania można by te zestawienia uważać za analogiczne do grup syntaktycznych z przymiotnikiem gatunkującym.

Jeśli w skład zestawienia wchodzi przymiotnik materii lub podobieństwa, wówczas stoi przed członem wyrażonym rzeczownikiem, np.: *żelazny list, kocie łby, kocia muzyka, sądny dzień*. Zestawienie *Mleczna Droga* może mieć układ dwojaki: *Mleczna Droga Goł 32, droga mleczna(!)* Szaja Znak 204.

Jeżeli w zestawieniu członem określającym jest przymiotnik przynależnościowy, wówczas w przeważającej ilości stoi przed rzeczownikiem, np.: *jaskółcze ziele, koński szczaw, psia trawka, babie lato, boża krówka, Boże Ciało, Boże Narodzenie*. Przeciwny układ mają następujące zestawienia: *Matka Boża, Syn Boży, Opatrzność Boża, kość słoniowa*. Na trzech pierwszych zaciążył szyk łańciski. *Kość słoniową* należy wyjaśnić w ten sam sposób, co i *pana młodego*. *Kość słoniowa* to nie kość słonia lecz masa otrzymywana z kłów słonia, mamuta czy nawet produkt sztuczny wytworzony z celulozoidu i galalitu. Przymiotnik w tym zestawieniu pełni funkcję analogiczną do przydawki gatunkującej, podczas gdy w grupie wyrazowej *słoniowa kość* przydawka oznacza przynależność.

Szyk grup z przydawką identyfikującą mają te zestawienia, w których przymiotniki pełnią funkcję członów odróżniających:

- a) nazwy własne mórz i ulic, np.: *Morze Czarne, Morze Śród-*

ziemne, Morze Bałtyckie, Ocean Spokojny, Ocean Atlantycki, ulica Długa, ulica Krótka itp.;

b) nazwy faktów historycznych, np.: *powstanie listopadowe, powstanie warszawskie, rewolucja francuska, rewolucja październikowa, pokój weisalski, bitwa grunwaldzka*;

c) nazwy własne szkół, instytucji, urzędów, np.: *Szkoła Muzyczna, Szkoła Zasadnicza, Technikum Budowlane, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Poznański, Pogotowie Ratunkowe, Pogotowie Techniczne* itp.

d) zestawienia typu: *szkoła freblowska, karta pocztowa, bilet wizytowy, Łódź motorowa* itp.

Osobno omawiam zestawienia będące tytułami książek i czasopism. W większości wypadków zachowany jest w nich szyk odpowiednich grup syntaktycznych: a) z przymiotnikiem wprost jakościowym, np.: *Slepe tory* (H. Górska), *O szczęśliwym chłopcu* (H. Bobińska), *Czerwone tarcze* (J. Iwaszkiewicz), *Czarna wiosna* (J. N. Kłosowski), *Prosta droga* (S. Kowalewski), *Wielkie dni* (J. Morton), *Szary Jakobin* (L. Przemski), *Nowa Kultura, Nowe Drogi, Nowa Wieś, Zielony Sztandar*; b) z przymiotnikiem materii lub własności, np.: *Zelazna kurtyna* (H. Boguszevska), *Kamienny świat* (T. Borowski), *Srebrne orły* (T. Parnicki), *Skrzydłata Polska*; c) z przymiotnikiem przynależności, np.: *Pawie pióra* (L. Kruczkowski), *Dzikowy skarb* (Bunsch); d) z przymiotnikiem miejsca, np.: *Spotkania włoskie* (M. Brandys), *Godzina śródziemnomorska* (P. Parandowski); e) z przymiotnikiem identyfikującym, np.: *Publiczność literacka* (St. Bystron), *Opowieści sportowe* (M. Promiński), *Ziarno gorczyczne* (E. Szelburg-Zarembina), *Poradnik Językowy, Przegląd Artystyczny, Przegląd Kulturalny, Przegląd Sportowy, Roczniki Humanistyczne, Roczniki Filozoficzne, Życie Literackie, Kurier Lubelski, Przegląd Współczesny, Express Wieczorny, Głos Nauczycielski*. Wśród nazw dzienników i periodyków widoczne jest pewne przesunięcie znaczeń. Przymiotniki o podstawowym znaczeniu czasu, miejsca i przynależności pełnią w tych nazwach funkcję analogiczną do przydawek identyfikujących (cztery ostatnie przykłady). Ta nabyta funkcja jest przyczyną umieszczania ich po rzeczowniku.

Zestawienia więcej niż dwuwyrzowe zachowują taki sam układ, jaki mają odpowiednie grupy syntaktyczne:

a) zestawienia analogiczne do grup syntaktycznych typu: przymiotnik miejsca + rzeczownik + przymiotnik identyfikujący, np.: *Miejska Służba Drogowa, Miejski Handel Detaliczny, Miejskie Pogotowie Wodociągowe, Rzymskie Igrzyska Olimpijskie, Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe, Gminna Rada Narodowa*;

b) zestawienia analogiczne do grup syntaktycznych typu: przymiotnik wprost jakościowy + rzeczownik + przymiotnik identyfikujący, np.: *Wyższa Szkoła Muzyczna, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Niższe Seminarium Duchowne*;

c) zestawienia analogiczne do grup syntaktycznych typu: przymiotnik treści + rzeczownik + przymiotnik identyfikujący, np.: *Ochotnicza Straż Pożarna, Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe*.

Jeżeli zestawienia są nadto określane przydawką przymiotną, to ta przydawka stoi zawsze na pierwszym miejscu. Przykładów ze względu na rzadkość ich występowania jest niewiele: *zielonogórska Straż Pożarna KL 2 III 61,1, miejscowa Ochotnicza Straż Pożarna KL 10 I 61,3, ten jakiś cudzoziemski pan młody Zaw 240, czego nie zdoła im wydrzeć wilcza, zielona kolumna Brand Mn 195, nastął prawdziwy sądny dzień Gór 173, tajemnicze ciała niebieskie Dost KL*. Wyjątkowo spotyka się zestawienie na pierwszym miejscu a przydawki określające je po nim, np.: *Jeszcze kilka takich krótkich spięć, bezładnych, błyskawicznych. Chaotycznych zaklęć ze strony Kienzla i wysiłków ze strony Uriaszewicza, żeby go utrzymać w granicach zdrowego rozsądku Br 213*. Przymiotniki: *bezładnych i błyskawicznych* nie tworzą z zestawieniem ścisłego skupienia lecz są skrótami zdań przydawkowych. Również wyjątkowo zdarza się zmiana układu samego zestawienia, np.: *Produkcję luksusowych piórowiecznych, ołówków automatycznych i stalówek do wiecznych piór KL 24 II 61,1*. Takie przedstawienie wyrazów razi jednak czytelnika.

Jeśli się porówna ten niezbyt obfity materiał egzemplifikacyjny zestawień z przykładami podanymi w dwu poprzednich

rozdziałach, należy stwierdzić, że w istocie tendencje językowe na odcinku szyku są takie same. Właściwie nie mogą być inne, bo zanim jakaś grupa wyrazów spetryfikowała się i przeszła do kategorii zestawień, musiała istnieć przynajmniej przez czas krótki jako grupa syntaktyczna, której zwyczaj językowy musiał narzucić odpowiedni układ.

WNIOSKI

Materiał przykładowy podany dla zobrazowania poszczególnych grup przymiotników pozwala się zorientować, że ich układ nie jest zupełnie dowolny, ale nie można go też włożyć w sztywne ramy jednego schematu. Główną tendencją jest stawianie przymiotników jakościowych przed rzeczownikiem, np.: *biała sukienka Brand Mn 5*, *ogromne stare drzewa Żuk 60*, gatunkujących zaś po rzeczowniku, np.: *tło obyczajowe Bor 57*, *ciężkie wiertarki pneumatyczne Morc 189*.

Wśród przymiotników jakościowych a więc stojących przed rzeczownikiem można wykryć względną zasadę kolejności. Przeważnie na początek skupień wysuwają się przymiotniki, które mówią o cechach najłatwiej uchwytnych, najbardziej rzucających się w oczy, następnie te, które są wynikiem skojarzeń i wnioskowań. Posługując się przyjętą klasyfikacją można ustalić mniej więcej następującą kolejność: Przymiotniki wprost jakościowe i możliwości, następnie podobieństwa i własności, miary i materii, np.: *stary, poczciwy mahoniowy stół Górn 15*, *wielkie, silne, żylaste ręce Br 145*, *piękny, luksusowy, szarosrebrny dwuosobowy wóz ib. 262*, *ciężkie nieuleczalne choroby KL 24 II 61,4*.

Zachwianie zarysowanej tu kolejności mogą spowodować względy rytmiczne i eufoniczne jak również to, że niekiedy nadawca nie selekcjonuje swych treści psychicznych, lecz podaje w tym samym porządku, w jakim nasuwały mu się w procesie spostrzegania przedmiotu, np.: *skórzany czarny pas Pięt 8*, *obcisła, jedwabna czarna suknia Morc 25*.

Pozycja przedreczownikowa przymiotników jakościowych nie jest nienaruszalna. Nawet w grupie dwuwyrazowej może być zamieniona na pozycję porzeczownikową, jeśli są słuszne powody: porównywanie, przeciwstawianie, wyróżnianie cech,

czasem patos, np. *raczej hasła wielkie* wyraża niż wielką osobistość Kl 1, *milczeli wszyscy milczeniem wielkim* Mak Sz. 53. W grupach więcejwyrazowych przyczyny mogą być te same a nadto dochodzi do głosu wzgląd na większą ekspresyjność, np.: *noc ciepła, czysta, jeśli patrzeć na gwiazdy, cuchnąca, jeśli się przejmować tym, czym ciągnie od dołu* New I 78, *tylko deszcz szumiał w drzewach, deszcz ciepły, rzęsiasty* Morc 275

Postawienie przymiotnika wprost jakościowego na końcu większej grupy wyrazowej, zawierającej równocześnie przed rzeczownikiem inny przymiotnik jakościowy lub po rzeczowniku przymiotnik gatunkujący, powoduje rozluźnienie skupienia ściśłego a może nawet utworzenie dwu skupień z elipsą członu określanego, np.: *Spokojnie, z pewną nawet urazą, że prostą rzecz, naturalną musi jeszcze tłumaczyć* New II 37, *Miał na sobie mundur oficerski, nowy, specjalnie sprawiony w przededniu wojny* Ol 406.

Jeśli w skład skupienia wchodzi przymiotniki jakościowe i gatunkujące, wówczas zajmują właściwe sobie miejsce, np.: *głębokie źródła moralne* Ol 202, *niskie położenie socjalne* Kord 158.

Przymiotniki gatunkujące, z zasady postponowane, mogą stać przed rzeczownikiem, jeśli po nim następuje przydawka dopełniaczowa, np. *gorąca religijna wiara* Janka Zaw 64, lub gdy inny przymiotnik jest przeciwstawiany, porównywany albo z innych powodów uwydatniany, np. *Prezydent Stanów Zjednoczonych jest faktycznym i prawie niezależnym kierownikiem zagranicznej polityki amerykańskiej a tym samym i zachodniej* Demb TP. Jeśli w skład grupy syntaktycznej wchodzi dwa przymiotniki gatunkujące, zwykle jeden stawia się przed rzeczownikiem, drugi po nim, np.: *transport spożywczych artykułów eksportowych* Pr Więź 78.

Największe niesprecyzowanie wykazują przydawki oznaczające stosunki. W grupach dwuwyrazowych przymiotniki czasu, miejsca i przynależności są najczęściej preponowane, np.: *zimowa noc* Pięt 132, *podstacyjne osiedle* Past 22, *katowskie rękawiczki* Żuk 165; przymiotniki pochodzenia są najczęściej postponowane, np.: *recenzenci warszawscy* Bor 4. W sku-

pieniach liczniejszych omawiane przymiotniki zajmują stałe, przerwczownikowe miejsce jedynie w grupach z przydawką gatunkującą, np.: *franciszkański ośrodek kulturalny* TP 12 II 61,9, *węgierski sędzia śledczy* Rud 134, *miejscowe kółka rolnicze* SztL 3 XI 60,3. W grupach z innymi przymiotnikami kolejność może być różna; najczęściej stoją w pobliżu rzeczownika — przed lub po nim, np.: *mglista, marcowa noc* Past 18, *wielkie półkoliste amfiteatry uniwersyteckie* Zaw 180. Tylko wyjątkowo stoją na początku połączeń, np.: *niemiecki betonowy bunkier* Brand Mn 254. Szyk tych przymiotników jest w głównej mierze wynikiem dążności do harmonii rytmicznej i dźwiękowej.

Kolejność wyrazów w zestawieniach jest taka sama jak w odpowiednich grupach syntaktycznych, np.: *biały węgiel, jaskółcze ziele, łódź motorowa, Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe*. Przydawki przymiotne określające zestawienia umieszcza się zwykle przed nimi, np.: *zielonogórska Straż Pożarna* KL 2 III 61,1, *cudzoziemski pan młody* Zaw 240.

Zebrany tu materiał, przeprowadzona analiza i wnioski mogą służyć jako mały wkład do utworzenia syntezy o szyku wyrazów w zdaniu polskim.

SKRÓTY ŹRÓDEŁ

- Błaut TP — Sław. Błaut, *Program minimum*, „Tygodnik Powszechny”, 29 I 1961.
 Błaut Wiąż — Sław. Błaut, *Proroctwa, rekordy, granice*, „Wiąż”, 11—12 (1960).
 Bod Kl. — St. Bodkowski, *Czy kryzys współczesnej poezji*, „Kurier Lubelski”, 4 II 1961.
 Bor — W. Borowy, *O poezji Mickiewicza*, Lublin 1958, T. I.
 Borow PK — B. Borowski, *Katolicy i protestanci a przecież bracia*, „Przewodnik Katolicki”, 22 I 1961.
 Brand Kr — K. Brandys, *Matka Królów*, Warszawa 1957.
 Brand Mn — K. Brandys, *Miasto niepokonane*, Warszawa 1949.
 Br — T. Breza, *Uczta Baltazara*, Kraków 1952.
 Buch Wiąż — R. Buchała, *Wśród austriackich i włoskich katolików*, „Wiąż”, 11—12 (1960).
 Chrz I — T. Chrzanowski, *Spod lynków*, „Tygodnik Powszechny”, 29 I 1961.
 Chrz II — T. Chrzanowski, *Coraz głębiej w historię*, „Tygodnik Powszechny”, 12 II 1961.
 Demb TP — L. Dembiński, *J. F. Kennedy w Białym Domu*, „Tygodnik Powszechny”, 5 II 1961.
 Dost KL — J. Dostatni, *Kierunek — Wenus*, „Kurier Lubelski”, 15 II 1961.
 Eb Wiąż — K. Eberhardt, *„Wielki Tydzień” i kontrowersje*, „Wiąż”.

I (1961).

- Goł — A. Gołubiew, *Listy do przyjaciela*, Warszawa 1956.
- Gór — H. Górńska, *Druga brama*, Łódź 1946.
- Karp Więż — L. Karpatowicz i B. Skaradziński, *Dziejów kampanii wrześniowej ciąg dalszy*, „Więż”, 11—12 (1960).
- Kis TP — St. Kisielewski, *Jak to jest w tej Moskwie*, „Tygodnik Powszechny”, 12 II 1961.
- Kl — J. Kleiner, *Mickiewicz*, Lublin 1948, T. II, cz. I.
- Kluz TP — St. Kluz, *Wychowanie mężczyzny*, „Tygodnik Powszechny”, 5 II 1961.
- Kord — T. Kordyasz, *Confiteor łaknących*, Warszawa 1959.
- Koz Więż — A. R. Kozłowski, *Wieczne poszukiwanie — wieczna nadzieja*, „Więż”, 11—12 (1960).
- Krz — J. Krzyżanowski, *Historia literatury polskiej*, Warszawa 1953.
- KL — „Kurier Lubelski”. Dziennik.
- Kw Więż — M. Kwieciński, *Rzecz o higienie psychicznej*, „Więż”, 11—12 (1960).
- Lich Więż — St. Lichański, *Ciemna i zawiła mowa Kassandra*, „Więż”, 1 (1961).
- Łap TP — Zdz. Łapiński, *Witając Eliota*, „Tygodnik Powszechny”, 5 II 1961.
- Mak Bl — K. Makuszyński, *Bezgrzeszne lata*, Kraków 1959.
- Mak Sz — K. Makuszyński, *Szatan z siódmej klasy*, Warszawa 1960.
- Mitz — Z. Mitzner, *Wstęp do Uniłowskiego, Dwadzieścia lat życia*, Warszawa 1955.
- Morc — G. Morcinek, *Inżynier Szeruda*, Warszawa 1958.
- Mroc TP — P. Mroczkowski, *Portret pisarza*, „Tygodnik Powszechny”, 29 I 1961.
- New — I. Newerly, *Pamiętka z Celulozy*, Warszawa 1952.
- Oł — H. Morzkowicz-Olczakowa *Bunt wspomnień*, Warszawa 1959.
- Par Al — J. Parandowski, *Alchemia słowa*, Warszawa 1950.
- Par Godz — J. Parandowski, *Godzina śródziemnomorska*, Warszawa 1945.
- Par TP — J. Parandowski, *Nad Psalterzem floriańskim*, „Tygodnik Powszechny”, 25 XII 1960.
- Past — L. Pasternak, *Komuna miasta Łomży*, Warszawa 1952.
- Pędz Więż — Zb. Pędziński, *Na Zachodzie bez zmian*, „Więż”, 11—12 (1960).
- Pięt — St. Pięta, *Bliski kraj*, Warszawa 1956.
- Pr Więż — L. Prorok, *W oczach „Szarych młodzianków”*, „Więż”, 1 (1961).
- Racz Więż — J. Raczkowski, *Teoria „stressu”*, „Więż”, 11—12 (1960).
- Rud — A. Rudnicki, *Niebieskie kartki*, Kraków 1956.
- Skw TP — M. Skwarnicki, *Noc w Stuttgartarcie*, „Tygodnik Powszechny”, 5 III 1961.
- Spół KL — K. Spólnicki, *Szklarska Poręba perłą naszych miejscowości wczasowych*, „Kurier Lubelski”, 14 II 1961.
- Star TP — Z. Starowieyska-Morstinowa, *Przeprowadzka-trzęsienie ziemi*, „Tygodnik Powszechny”, 19 II 1961.
- Szaja Znak — T. Szaja, *Norwid-kwatermistrz naszego postoj*, „Znak”, 80.
- Szczep TP — J. J. Szczepański, *Obca*, „Tygodnik Powszechny”, 19 III 1961.
- Sztl — „Sztandar Ludu”. Organ Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Lublinie.
- TP — „Tygodnik Powszechny”. Katolickie pismo społeczno-kulturalne.
- Un — Zb. Uniłowski, *Dwadzieścia lat życia*, Warszawa 1946.
- Wilk Znak — St. Wilkanowicz, *Powrót z krainy filozofów*, „Znak”, 80.
- Wóz TP — L. Woźniak, *Malta-wyspa św. Pawła*, „Tygodnik Powszechny”, 22 I 1961.

Zaw — J. Zawieyski, *Pokój głębi*, Poznań 1956.

Zawadz TP — A. Zawadzka, *Szansa*, „Tygodnik Powszechny”, 5 II 1961.

Ziel TP — J. Zieliński, *Roman Grodecki i jego pokolenie*, „Tygodnik Powszechny”, 22 I 1961.

Zuk. — W. Zukrowski, *Porwanie w Tutiurlistanie*, Kraków 1947.

Zych TP — T. Zychiewicz, *Podkoszulki z końskiego wlosia*, „Tygodnik Powszechny”, 19 II 1961.

Zychl — A. Zychliński, *Rozważania filozoficzno-teologiczne*, Warszawa 1959.

LA PLACE DE L'ADJECTIF DANS LE POLONAIS CONTEMPORAIN

Le problème de la place de l'adjectif polonais n'a pas encore trouvé une solution définitive. Pour ce qui est de l'ancien polonais, la question a été examinée d'une façon plus ou moins détaillée, mais dans le polonais contemporain presque tout est encore à faire. La présente étude essaie justement de combler cette lacune en analysant le problème de la place de l'adjectif dans le polonais contemporain du point de vue sémantique. A cet effet l'auteur a divisé les adjectifs épithètes en trois groupes: 1° adjectifs qualificatifs désignant des qualités, 2° adjectifs qualificatifs au sens déterminatif qui définissent des catégories, 3° adjectifs de relation. C'est du terme „qualité” que relèvent toutes les propriétés qualitatives et quantitatives des choses (un bel arbre; un grand arbre). Les adjectifs qualificatifs au sens déterminatif sont ceux qui expriment les traits caractéristiques essentiels pouvant servir de base à la qualification (un arbre fruitier. Les adjectifs de relation désignent l'appartenance, l'origine, le lieu et le temps. En partant de cette division l'auteur a procédé à une analyse détaillée des groupes nominaux comportant des adjectifs. Cette analyse lui a permis de dégager dans l'usage polonais contemporain certaines tendances constantes. Les adjectifs qualificatifs normalement précèdent le substantif, les adjectifs qualificatifs au sens déterminatif se mettent, par contre, après le substantif. Les écarts de ce principe sont le plus souvent justifiés par l'accent logique ou bien par des facteurs affectifs. La place des adjectifs de relation n'est pas fixe: dans des groupes qui ne comportent que deux mots, les adjectifs d'appartenance, de temps et de lieu sont d'habitude préposés, ceux d'origine sont ordinairement postposés. Dans des groupes plus grands l'irrégularité s'accroît davantage et l'unique facteur régulateur est à chercher dans la tendance à l'harmonie rythmique et phonique. L'auteur a également voulu montrer que dans des composés se manifestent les mêmes tendances que dans des groupes syntaxiques correspondants.